

ORTA ÇAĞDA DÖRT DEVLET NAZARİYECİSİ

Aegidius Romanus (Gilles), Occam, Bartolus, Wycliff

Yazan:

Ord. Prof. Dr. Ch. Crozat

I. — Aegidius Romanus. — (1245 - 1316).

A. — Hayatı, eserleri, me hazleri.

B. — Devlet nazariyesi (*Regnum*): 1) Nazariyenin kuruluşu; Aristodan ve thomiste telâkkilerden mülhem oluş. 2) Hükümetin esası: Monarşinin tefevvuku, âdil kanunlar. 3) *Sacerdotium* ile *Temporalium* arasındaki münasebetler: *Théocratique* tezin delilleri: 1) *Sacerdotium*'un rüçhaniyeti. 2) Tâbi devletin rolü ve faidesi, 3) Kilisenin haiz olduğu hak ve salâhiyetlerin kesreti: *Plenitudo Potestatis et dominium*.

C. — Nazariyenin kıymeti ve tesirleri: 1) Tetkik ve tahlil: *De Regimine* ve *De Potestate* birbirine zıd mefhumlar mıdır? Müsbet cevap; *Arquillière*, *Battaglia* ve *Bross*'un izahları. Menfi cevap ve *de Lagarde*'in izahları; Papa mutlakıyeti. 2) Tesirler: *Aegidius Romanus*'un eserleri eserleri ile *Bulle Unam Sanctam* arasındaki münasebetler; *Lagarde*'in ve *Rivière*'in mütalâaları. *Jacque de Viterbe* ve *Dante* üzerine tesirler. Sur-refome ve contre-refome. Bibliyografya.

II. — Occam. — (1280 - 1348).

A. — Hayatı, eserleri, me hazlar ve metod.

B. — Siyasî nazariyeler: 1) *État primitif* ve hukuk: *dominium*, *jus fori* ve *jus poli*. 2) Monarşi ve imparatorluk hakkında: Lüzum ve ehemmiyet, menşe, meşruiyet, imparatorluk kuvvet ve salâhiyetinin mahiyeti. 3) Papalık yahut ruhanî kudret: 1) İmparatorluk karşısında istiklâl. 2) *Plenitudo Potestatis*. 3) Kudret ve salâhiyetlerin tahdidi.

C. — 1) Nazariyelerin kıymeti; tenkitçi ruh; emperyalist görüş. 2) Tesirleri; conciliaire harekete ve *Suarez*'e. Bibliyografya.

III. — Bartolus. — (1313 - 1357).

A. — Hayatı, eserleri, me hazler.

B. — Devlete müteallik doktrini: 1) Hükümet nazariyesi ve idarei zalime mefhumu; «*manifesta*» ve «*Velata*» idarei zalimleri; hukukî neticeler. 2) Civitas nazariyesi ve *corporative* temeli; 1) Devrin siyasî vaziyetinin doğurduğu mülâhazalar: İmparatorluğun hukukî vaziyeti ve Cicivates'lerin fiili durumu. 2) Civitas superiorem non recognoscens ve vasıfları. 3) İmparatorluk nazariyesi: a) Başlıca fonksiyonu; b) Tahakkuk şartları.

C. — Nazariyelerin kıymeti ve tesirleri: 1) Kıymeti; devlet nazariyesi: a) *Aristot* görüşlerin, *romanist* telâkkilerin mezci; b) *Bartolus*'un orijinal olup olmadığı hakkındaki münakaşalar: *Woolf*, *Ercole* ve *Fournier*'nin noktai nazarları; *Bartolus*'un ileri sürdüğü formüllerin Fransız menşeleri. c) Devletin tarihi teşekkülünü intaç eden hâdiseler ile *Bartolus*'un fikirleri arasındaki mutabakat: *Hegel*, *Tellinek*, *Harrion*'un noktai nazarları. d) Rızasız metbuiyet ile devlet mefhumunun gayri kabili telif oluşu. e) *Bartolus*'a göre «*Territorium*»; *Hamel*'in fikri. 2) İmparatorluk nazariyesi hakkında. 3) İdarei zalime hakkında.

2) Tesirleri: 1) *Bartolus*'un zamanında: a) *Coluccio Salutati* ve «*Tractatus de Tyranna*»; iktidarın meşruiyeti. b) *Baldus de Ubaldo*: Prens ile halk arasındaki mukavele; devletin şahsiyeti; *Baldus* hakkında *Curcio*'nun mütalâası. 2) *Bartolus*'u müteakıp; *Jean Petit*, *Bodin*, *Althusius* üzerine tesirler. *Monarchomaque*'lar; *Carl Schmitt*'e göre *Bartolus* ve zamanımız. Bibliyografya.

IV. — Wyclyff. — (1320 - 1384).

A. — Hayatı, eserleri, me hazlar.

B. — Siyasi nazariyeleri: 1) *Dominium* yahut meşru iktidar: a) Tarihi; muhtelif şekilleri; *dominium civile*. 2) Cismanî kuvvet ile ruhanî kuvvet arasındaki münasebetler.

C. — Nazariyenin kıymeti ve tesirleri: İkinci *Richard*'ın icraatı *Wyclyff*'den mi mülhemdir? *Jean Huss*'a tesiri. Demokratik esaslara yakınlığı. Bibliyografya.

I

AEGIDIUS ROMANUS (Gilles de Rome)

1245 - 1316

A. — Hayatı, eserleri, me hazları: 1) *Aegidius Romanus*'un yahut *Gilles*'in Romada doğmuş olduğu tarih malûm değildir. Müelliflerin kabul ettikleri muhtelif tarihler, 1245 ile 1247 arasındadır. Meşhur Romalı *Colonna* ailesine mensup olup olmadığı meselesi münakaşalıdır. *Romanus* evvelâ doğduğu memlekette ve bilâhare Pariste okudu. Paris'te *Thomas d'Aquin*'in talebesi oldu ve hocasının başlıca tezlerini kabul ve noktai nazarlarına iştirak etti. Paris'te muhtelif diplomalar aldı ve 1281 de doktorasını verdi. Müteakıben Paris üniversitesinde tedrisatta bulundu. Üçüncü *Philippe* tarafından müstakbel kral *Philippe de Bel*'in muallimi olarak tayin olunması üzerine, bu sonuncu için *De Regimine Principum* unvanlı eserini yazdı (1280). *Romanus* yahut *Gilles* 1297 de *Bourges* piskoposu oldu. Beşinci *Célestin*'in papalıktan feragati dolayısıyla *De renontiatione papae*'yi 1297 de yazdı. Kral olmuş olan talebesine

karşı olan bağılılığına rağmen, Papa Boniface VIII ile kral arasında çıkmış olan meşhur ihtilâf esnasında, Gilles «*De ecclesiastica sive de summi pontificis potestate*» (1301) unvanlı büyük eseri yazdı ve papaya ithaf etti. Bu eserde müellif, papa ile kral arasında mevcut ihtilâfta, kral aleyhine vaziyet almaktadır. Gilles'e göre, Fransa kralı, İngiltereye karşı açtığı harbi idame ettirmek için, rühban sınıfından, papanın muvafakati olmadan vergi almakta haklı değildir. 1311 de *l'Ordre des Templiers*'in ilgasına karar veren Venedik Concile'inde hazır bulundu. 1316 da Avignon'da öldü.

2. — De regimine Principum unvanlı eseri üç kitaba münkasemdir. Kitapların birincisi (gouvernement de soi-même) e; ikincisi (gouvernement de la famille) e; üçüncüsü de (gouvernement de l'Etat) a tahsis olunmuştur. İktidarın istimalinde hâkim olması lâzım gelen normları tetkik eden Gilles, bir prensin karakteri, ahlâkî salâbetine, ailevî münasebetlerine ve hükûmet faaliyetlerine tâbi olmak lâzım geldiğini söylüyor. Eserini teşkil eden üç kitabın en basitinden başlayarak en mühimmi olan üçüncüye gelmek lâzımdır. Üçüncü kitap üç bölümden ibarettir. Birinci bölüm, filozofların siyaset hakkındaki fikirlerini ihtiva etmekte, ikinci bölümde hükûmetin ve devletin vaziyeti tetkik edilmekte, üçüncü bölümde de harp halinde devlet incelenmektedir. Bu sonuncu kısım ile birlikte sulhü müdafaa hakkında bir nazariye de serdolanmaktadır.

De ecclesiastica Potestate üç kısım ve 36 fasıldan ibarettir. Müellif bu eserinde, papanın iktidar ve salâhiyetlerini ve haklarını izah etmeği ve haklı göstermeği gaye edinmiş ve bilhassa bu iktidarın, emval ve eşyanın istimali hususunda sivil iktidarla olan münasebetinde ısrar eylemiştir.

Gilles'in eserleri, bilhassa ikincisi, bir çok tekerrürleri, lüzumsuz teferruat ve izahları ihtiva etmektedir. Maahaza Gilles sistemli ve vazıhtır. Fikirlerinin izahında açıklığa çok itina etmiş ve bu maksatla bir çok tasniflere baş vurmıştır. *De ecclesiastica*'da büyük bir doğmatizm nazara çarpmaktadır. Müdafaa olunan müfrit fikirlere rağmen, eseri, Rivière tarafından «*orijinal ve kudretli*», Mc. Ilwain tarafından da «*original in conception and powerful in treatment*» olarak tavsif olunmaktadır.

3. — Gilles'in me hazları, bilhassa ilk eseri için Aristote olduğu, yapmakta olduğu pek çok atıflardan anlaşılmaktadır. Bu ilk eserde keza Thomisme'den mülhem olduğu bariz bir şekilde görül-

mektedir (1). Gilles, Platon'un sistemini tenkit etmiştir. *De Ecclesiastica* için müracaat ettiği yerler *Evangiles*, St. Victor ve Bernard de Clairvaux'dur. Platon, Ptolémée, Boèce ve Pierre Lombard'dan tenkit etmek üzere bahseder. Askerî ilim ve fen için de Végece'den mülhem olmuştur (*De re militari*).

Gilles'in Roma hukukuna ve Bologne mektebinin tetkikatına derin vukufu vardı. Fakat prensiplerini bunlara istinat ettirmemiş, bilâkis hukukçulardan nefretle bahsetmiştir. Bunun sebebi bu sonuncuların, teşriî salâhiyet ve kudreti daima imparatorada görmüş olmalarıdır.

B. — Devlet nazariyesi (*Regnum*):

1. — Kuruluş:

Gilles, nazariyesini *De regimine Principum*'da izah etmiş ve thomiste telâkkiden mülhem olmuştur.

Bir devlet mukavele icabı değil, tabiaten kurulur. İnsan maddî ve manevî ihtiyaçları bakımından içtimai bir hayvandır. Bu vaziyet onu cemiyet hayatına sevk ve icbar eder: «*in omnibus hominibus est quidam naturalis impetus ad communitatem civitatis*» ve esasen aile, köy, ve site ancak bu suretle izah olunabilir. Site hayatı sayesinde ki insan iyi ve faziletli bir tarzda yaşayabilir (*Bene et virtuose*). Fakat site siyasi ve merkezî bir teşekkül olmakla beraber, kendi kendine kifayet edemez. Onun için müteaddit sitelerin birleşerek *regnum*'u bir prensin reisliği altında kurmaları icap eder. Bu şekilde düşmana karşı koyma ve küçük teşekkülleri tehdit eden vaziyetlerden kurtulma mümkün olur. Gilles'e göre, insan toplulukları dört derece arzeder: Aile, köy yahut kabile, site, devlet. Janet'in (2) çok haklı olarak söylediği gibi, Gilles, Aristote'un tasnifine, *regnum*'u ilâve etmek suretile, hakikî vaziyeti izah etmeğe muvaffak olmuştur. Filhakika devlet, Gilles'in zamanı için, zarurî bir teşekkül olmak lâzımdı (3).

Devlet, tabii bir teşekkül ve siyasi hayatın bir zarureti olmak-

(1) *Aristot* için bakınız; Ch. Crozat - *Âmme Hukuku dersleri*. I. 1938 (terc. O. Arsal).

Th. d'Aquin için; Ch. Crozat - *Thomas d'Aquin'in Hukuk ve Devlet nazariyesi*. (Terc. Recai G. Okandan). *Hukuk Fakültesi mecmuası*. 1938, shf. 585-637.

(2) Evvelce zikrolunan: S. 405.

(3) Mc. Ilwain'in söylediğine göre Gilles, eserlerinde imparatorluktan bahsetmekten daima içtinap etmiştir. Bunun sebebi belki de eserlerini Fransada yazmış olmasıdır.

la beraber, devam ve bakası bir nizamın (*ordo*) mevcudiyetine bağlıdır. Bu nizam da adalete ve kanuna bağlı bulunmak lâzımdır.

«Sine lege et justicia constitua civitas stare non potest... Communitas vero civitatis ultra hoc ordinatur ad prosequendum justum ed ad figiendum in justum» (L. II. 1).

Bu suretle, devletin mahiyetini, siyasî, iktisadî, hukukî bir çok âmillerin âhenkli bir surette birleşmesinde aramak gerektir.

2. — Hükûmetin öz ve esası; şekli ve icra kuvvetinin istimali şartları:

a) Devlet nasıl tabii bir teşekkül ise, siyasî cemiyet için de bir şef öylece tabii bir ihtiyaçtır. Prens emir ve kumandası zaruridir ve halkın da itaati bir vazifedir. Cemiyeti teşkil eden fertlerin bir kısmı tâbi olmak, diğer bir kısmı da idare etmek vaziyetindedir. Sınıflar ve fertler, tabiaten ayrı ve birbirlerine karşıdırlar.

b) Gilles, en iyi hükûmet şeklini bulmak için, diğer bütün büyük müellifler gibi büyük bir ceht sarfeder, ve monarşi lehine olarak karar verir. Eserlerinde, aristokrasi ve halk hükûmetleri lehinde bulunanların iddialarını şiddetle tenkit ettikten sonra, hükümdar için ancak mahdut bir istişare heyetini kabul eder. Nazari bakımdan, hükümdarın intihap ile iktidara gelmesi doğru ise de, irsen intikalın daha makbul olacağını, çünkü bu tarzı hallin, vefat zamanlarında karışıklıklara mahal vermeyeceğini ileri sürer.

Hükümdarın icraatında düstur olacak esaslara gelince (4); Ptolémée de Lucques - ki Thomas d'Aquin'in telâkki ve görüşlerini devam ettirendir - icraat için iki şekil göstermiştir. Birincisi *regimes légale*'dir. Buna göre prens, kendi arzusuna ve iradesine ve bizzat yaptığı kanunlara göre icrayı hükûmet eder (*Praeest secundum arbitrium et secundum leges qua ipse instituit*). İkinci şekil, *Regimes politicum*'dir ki, buna nazaran prens, halkın yaptığı kanunlara göre memleketini idare eder (*Secundum leges quas cives instituerunt*). Her iki şekil ve tarz meşrudur. *Regimen regale* için kullanılan *arbitrium* tabiri, keyfi tarz ve hareket manasına değil, serbest ve hür hareket manasına gelir. Bu rejimde, prensin rolü ve kanun yapma salâhiyeti ve binnetice mes'uliyeti daha büyüktür.

(4) Gilles eserlerinde, hükümdarın ve ailesinin hususî ve ailevî vaziyetleri hakkında uzun izahat verir ve bunların (*tanquam socio*) telâkki edilmesi lâzım geldiğini söyler. Hükümdar ailesi için bir talim ve terbiye sistemi kurmuştur. Orijinal olan bu metoda göre, arzuları yenmek ve insiyaklara hâkim olmak lâzımdır. Sükût edebilmek, terbiyenin mühim bir kısmıdır. (cf. Franck: op. cit. p. 83).

Prens kanunu yaparken de, onu icra ederken de daima (yaşıyan kanun) dur (*Rex, quia quaedam animata lex» est quodam animata regula agenderum*).

c) Her devlet, doğru ve âdil kanunlarla idare olunmak lâzımdır. Bu kanunları prens yapar, ve zararlı kısımları bertaraf edilmek üzere bir heyet tarafından tetkik olunur. Bu tetkiki müteakıp prens kanunları mer'iyete sevkeder; hâkimler, bunları hâdiselere tatbik ederler ve halk ta riayet eder.

Gilles, kazai kuvveti (*Proetorium*) tetkik ederken, kanun (*lex*) ve hukuk (*jus*) mefhumlarını tefrik ve izah etmektedir: Kanunlar öyle bir takım hukukî kaidelerdir ki, onlarla, hareketlerimizin doğru olanlarını yanlışlarından tefrik etmek mümkün olur. Aristote zamanındanberi hukuk, muhtelif kısımlara ayrılmıştı. Meselâ, mektup, gayri mektup, umumî, hususî, tatbikî, *jus gentium* ve *jus civile* gibi. Fakat hakikatte bütün bu grupları ikiye irca etmek mümkündür: *jus naturale* ve *jus positivum*. Birincisi gayri mektuptur ve deli olmamak şartile herkes buna riayete mecburdur. Zira her ferdin fitratinde meknuzdur (*jus naturale est quid commune, quid natum et quid immutabile*). İkincisi, yani *jus positivum* mektuptur ve prensten sadir olmuştur. Riayeti vacip kaidelerdir. Alehtlâk kanun bu gruptadır. *Lex humana, jus humanum positivum*'a tekabül eder.

Prens bu kanunlar muvacehesinde vaziyeti nedir? Gilles diyor ki: Kanun, prensin dunundadır. Çünkü onu prens yapmıştır. Fakat *jus naturale*'den münbais düstur, prensin fevkindedir. Bazan pozitif bir kanunun prensin fevkinde olması vaki olabilir. Ancak bu vaziyette mezkûr kanun, tabii hukuktan bir takım esaslar ihtiva ediyor demektir (5).

d) Her hükümet halka karşı iyi olmalıdır. Fakat bu karakteri nasıl haiz olabilir? İyi hükümet, iyi bir prens tarafından idare edilen, âmmenin menfaatini gözeten, adaleti temin ve idame edenidir: (*Dominatus unus propter bonum commune est principatus rectus et vocatur regnum... sine lege et justicia constituta stare non potest.*).

Bu büyük vazifeye riayetkâr olmıyan artık bir kral değil bir müstebittir. Zira müstebit, âmme menfaatini devamlı bir surette

(5) Gilles eserinde, doğru olan harpten bahseder: İnsan, sulhe ulaşmak için harbetmek zaruretindedir. Umumî menfaat tehdit, sulh ve tesanüt ihlâl olunca harp yapmak lâzım ve zaruridir.

temine çalışmaz. O, tesadüfen âmmeye faideli işler görür, veyahut ta, kendi şahsî menfaatleri veçhile icrayı hükümet eder ve kendi servetini düşünür: «*Rex principaliter intendit bonum commune; tyrannus autur a contrario intendit bonum privatum et quasi per accidens intendit bonum commune*». Müstebit, âmme hırsızdır. Çünkü vergileri kendi şahsî menfaati için arttırmaktadır.

Gilles, müstebit hükümdarı öldürmenin meşru olup olmadığını münakaşa etmez. Yalnız şunu kaydediyor ki, müstebit hükümdarlar daima öldürülmüşlerdir. Gilles'in bu mülâhazası şüphesiz bir ikaz mahiyetindedir. Mahaza, müellifimiz halka itaati tavsiye etmekte, zira, mahdut bir istibdadın tevlit ettiği mahzurların, isyanın doğuracağı fenalıklarla mukayese olunamayacağını serdetmektedir: «*Magis, est tolerabilis aliquis tyrannides principantis, quam ist malum quod consurgit et mobiduntia principis, et ex prenaricatione mandatorum enjus*» (L. III. 2. 34).

3. — Sacerdotium ile Temporalium arasındaki münasebetler:

Gilles, devleti, insanın siyasi ve iktisadi ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak telâkki ettikten sonra, ruhanî kudret ile cismanî kudret arasındaki münasebetleri de incelemeye düşünmüştür. Kendi asrında bu mühim ve muğlâk mesele bütün canlılığını muhafaza ediyordu. Kilise tarafından temsil olunan ruhanî kudret cemiyette nasıl bir mevki işgal etmektedir? Bu mühim suale Gilles'in verdiği cevap, théocratie'nin en sayanı dikkat ve meşhur nazariyecisi olmak fırsatını kendisine bahşeylemiştir. Görüşleri, papalığın üstünlüğü esasına dayanır.

1. — Kilisenin devlete nazaran üstünlüğü :

Gilles'den evvel, - kilisede bir kudsiyet gören an'anevî telâkkiden sarfı nazar - Hugues de St. Victor, Bernard de Clairvaux gibi müellifler, kilisenin tefevvukunu tebarüz ettirmişlerdi. Ancak Gilles malûm ve muayyen olan metinleri çok geniş bir surette tefsir etmiştir. Bazı papaların ileri sürdükleri kaydı ihtirazileri dahi bertaraf eyliyen bu görüş tarzına nazaran kilisenin üstünlüğü şu delâile istinat etmektedir:

a) Dünyanın bariz vasfı, birliğidir. Kilisenin üstünlüğü bu zarrurî hale cevap teşkil eder. Nasıl ki, hilkati âlemin menbaı tektir, Allah'tır; insan cemiyetinde de kudret menbainin tek olması lâzımdır. Yer yüzünde müteaddit hükümranlıklar vardır. Bunun fevkinde, bunları birleştirecek, daha yüksek ve geniş bir cemiyet telâkkisi kabul edilmek icap eder.

b) Ruhani kudret - ki maneviyata taalluk eder - maddi ve cismani varliğin fevkindedir. Bütün dünya idaresinde, daima maddi cevher, manevi cevher tarafından sevkedilmekte ve ona tâbi bulunmakta olduğunu görmüyor muyuz? «Videmus in gubernatione universi; quod tota corporalis substancia per spiritualem gubernatur... et quod videmus in ordine et in gubernacione universi, debemus imaginari in gubernacione rei publicae» (P. 1. 5). Bu itibarla papa, ruhani kudretin mümessili olmak sıfatile bütün cismani kudretlerin fevkinde bir varlık olmuş olur.

c) Vücut ve ruhtan ibaret olan insana manevi ve maddi gıda temin etmek için Allah iki kılıç yaratmıştır. Maddi kılıcın hedef ve gayesi, vücudun gıdasını temindir. Manevi kılıcın da hikmeti vücudu, insana ruhunun gıdasını temin eylemektir. Bunlar yekdiğerinden farklı kuvvet ve kudretlerdir (6). Her fert, tabiatının kanunlarına tevfikân hareket eder. Ruhani kudret yalnız manevi kılıcı istimal edecektir. Papa her iki kılıca maliktir; fakat yalnız maneviyi «*ad usum*» istimal eder. Diğerini kralların ve prenslerin eline tevdi eyler «*ad nutum*».

Gilles, büyük bir ihtimamla, sivil otoriteyi dini otoriteden tefrik eder. Birincisinin gaye ve hedefi cemiyeti korumak, faideli olabilecek hususları teşci eylemek ve içtimai nizama muzır olabilecekleri menetmektir. Bu otoritenin faaliyet hududu, fenalığı meneylemekte nihayet bulur ve hâdiselerin hakiki mahiyetlerine, nüfuz etmeği derpiş etmez: *Prohibet malum, non animam*. Daha büyük bir fenalığa mâni olmak maksadile küçük bir fenalığa müsaade eder. Meselâ, zinaya mâni olmak için, umumî evlerin faaliyetine müsaade eder. Cemiyetin faidelendiği teşebbüs ve faaliyetleri mükâfatlandırır, muzırları cezalandırır. Diğer faaliyetlere müdahale etmez: kanunu ilâhinin ise hedef ve gayesi mutlak kemaldır. Dini otorite, fiillerle tezahür eden fenalığı olduğu kadar, dimağlarda kalan fena ve muzır düşünceleri de menetmek ister; cemiyetin meçhulü olan faziletleri görür ve mükâfatlandırır ve her sahada, sivil otoriteyi tamamlar.

Gilles der ki, adalet iki nevidir: Kanundan neş'et eden adalet, müsavattan doğan tabii adalet. Birincisi prensin yaptığı bir kanundur. Yazılı dahi olsa unutulabilir. İkincisi, her ferdi beşerin kalbinde ve vicdanında yazılıdır. Bu adalet ister ki, her ferdin maddi

(6) Conf. Luc.: «Ecce duo gladii; unus spiritualis et alter temporalis ut patet ex sententia Evangelii: Ecce duo gladii hic».

varlıklarda bir hakkı olsun. Bu düstur yazılı değildir. Fakat mecnun olmamak şartile hiç bir insan onu bertaraf eylemeği düşünemez. Hukuku beşer tabiat kanunlarına benzer ve tabii bir esasa maliktir: «*ius gentium est quoddam naturale contractum itaque illud quod natura omnia animalia docuit... ius natura le est quid commune, quid natum et quid immutabile*» (7).

d) Ruhani kudretin, cismani kuvvete karşı olan üstünlüğü bir çok hukuki ve tarihi delâil ile isbat olunabilir. Meselâ hıristiyan krallar, kilise tarafından takdis edilmişlerdir: «*Qui benedicit major est qui benedicitur minor*». Tabii olarak kurulan krallıklar, adaletsizlik ve yağmacılık gibi hâdiselerden doğmuşlardır: «*regnum per invasionem et per usurpationem*». Binaenaleyh meşru değildirler. Augustinus'un dediği gibi: «*Remota itaque justicia, quod sunt regna, nisi magna latrocina*». Şu halde, krallık otoritesi doğrudan doğruya mukaddes değil, kilisenin takdisi neticesi olarak bilvasıta mukaddes ve ilâhidir: «*si dicatur quod non omnis potestas regia non per sacerdotum instituta, dicamus quod nulla est potestas regia non per sacerdotium instituta*».

Bu izahattan müsteban olur ki, kilise her türlü topluluk ve cemiyetin ilkidir. İnsan, evvelâ kilisenin, sonra kralın tebaasıdır. Kiliseye sadık olmıyan ve sırf kuvvetle kurulan krallıklar, gayri meşrudur. İktidar ve kuvvetin meşru olabilmesi için zarurî olan ahlâki karaktere malik değildirler.

2. — «Tabi» olarak telâkki olunan devletin faydası ve rolü.

Madem ki kilise, bu vasıfları haizdir, niçin milletleri idare etmeği üzerine almıyor ve bütün kuvvet ve kudretleri nefsinde cemetmiyor? Niçin iki kılıç bir elde kalmıyor?

Gilles buna muhaliftir. Bütün kuvvetlerin kilise tarafından istimaline taraftar değildir. Devletin lüzumu aşıkârdır. Çünkü, devlet, kiliseyi, ruhani vazifeleri ifâda, çok işgal edecek olan maddî işlerden kurtarmaktadır. Diğer taraftan insanların idaresinde hükümet tarafından icabında kullanılan vasıtalar, kilise tarafından istimal olunamaz. Meselâ kilise insan kanının dökülmesini hiç bir zaman kabul etmez.

Devlet ruhani kuvvetle gayri kabili telif vazifeler görmekte beraber, cemiyetin nizam ve asayışı ve umumun menfaatini temin yolunda faaliyette bulunur. Fakat buna rağmen, devlet ikinci dere-

(7) Franck. Evvelce zikrolundu, s. 96.

cede ve nihayet yardımcı bir varlıktır. Devlet, üstün ve en yüksek kuvvet olan kiliseye yardım ile iktifa eder.

3. — Kilisenin haiz olduğu hakların çokluğu ve vüs'ati: «*Plenitudo potestatis ve dominium*» nazariyesi:

a) Kilise, umumî ve üssülesas olan ruhanî kuvveti haizdir. Halbuki cismanî kuvvet hususî ve muayyendir: «*Potestas spiritualis est potestas generalis et extensa, cum non solum, ad spiritualia, sed ad corporalia se extendat; potestas autem naturalis et terrena est particularis et contracta, cum specialiter sit circa corporalia instituta*».

Kilise *dominium*'u haiz olduğu için hak ve hukukun cihanşümül kaynağıdır. O, iktidar ve salâhiyetlerin vüs'atine maliktir (*Plenitudo potestates*); hukukî, umumî ve hususî sahada herhangi bir şeyi meşru addettirmenin yegâne ve münhasır salâhiyetini haizdir (*dominium cum punitia*).

a a) Âmmeye taallük eden hususlarda ve münasebetlerde ve münasebetlerde ve meselâ krallık meselesinde, kilisenin müdahalesi ve takdisi olmadıkça, meşruiyet mevzuubahs olamaz: «*Si princeps Deo subjectus non est, indignus est illa potentio... Nullus tamen est dignus aliquo potestate nisi sub ecclesia et per ecclesiam fiat dignus*».

b b) Ferdî münasebetlerde de kilisenin sahası bütün maddî varlıkları ihtiva eder. Ferdî mülkiyet gibi. Esasen, bütün maddî şeyler manevî varlığa bağlı değil midir? Dünyada mevcut bütün maddî şeyler vücudun hizmetine vakfedilmiştir. Vücut ise ruha hizmet eder. İnsanların ruh ve kalpleri de papanın emir ve hizmetindedir.

c c) Hâkim ve zâmin olan kilisenin muvafakati olmaksızın, hiç bir mukavele ve akit muteber olamaz. Kilise sayesinde ki, mukavele yapmak hattâ tevarüs etmek dinî bir mana ve mahiyet kazanır. Kilisenin icrayı kaza salâhiyeti (*dominium universale et superioris*) kazaların en vâsî ve büyüğüdür. Kolaylık maksadiledir ki ancak, kilise, bir kısım ihtilâfların hallini sivil kazaya terketmiştir: «*Multa indulget quoe posset focere... potest ergo ecclesia multas quoesiones remittere ad justicis civiles et dicere quod illae quoesiones remittere ad justices civiles et dicere quod illae quoesiones non pertinent ad eam quia non vult ad quoesiones illas suam potentiam extendere*» (P. III. 5).

b) Bu suretle *dominium*, merkezi sıklıkta rolünü oynayan bir mefhum olmuş ve *Plenitudo potestatis*'in inkişafını izah etmiş bulunuyor (8). Gilles bu sonuncu mefhumu şöyle anlamaktadır: Mafevkin madun ile olan münasebeti. Eğer bir ferdin diğer bir fert ile olan münasebet ve alâkası mevzuubahs ise, buna hükümet, otorite veya auctoritas demek icap eder. Her iktidar ve kuvvet ki, fiili olup hukuki değildir, o *dominium* olamaz. *Dominium* hiç bir insani, maddi vasıta ile temin olunamaz, ezcümle veraset gibi. Ona ancak Allah maliktir ve bir lütuf ve atıfet olarak bahşeder. Hiç bir kuvvet ve hiç bir mülkiyet meşru olarak tasavvur olunamaz ki, kiliseden neğ'et etmesin: «*Regeneratus per Ecclesiam*».

İşte, Gilles'in bütün müfekkiresine hâkim olan *dominium* telâkkisi budur. *De Ecclesiastica*'nın birinci kitabında izah olunan bu görüş, ikinci kitabında bilhassa tafsil olunmaktadır. Biz bu nazariyeye «*Sacerdotium institutum*» dahi diyebiliriz.

C. — Nazariyenin kıymeti ve icra ettiği tesir:

I. — Kıymeti:

1. — Evvelâ bir çok münakaşaları mucip olan bir sual hatıra gelmektedir: Acaba, devlette tamamen müstakil bir varlık tanıyan ve sivil iktidara hususî bir kıymet veren ve onu külliye insanî bir teşekkül addeden *De regimine* doktrini ile, devleti kiliseye tâbi tutan *De potestas* telâkkisi arasında bir zıddiyet yok mudur?

a) Eserlerinde bu zıddiyeti tebarüz ettirmiş olan, Scholz, Carlyle, Solmi ve Battaglia gibi müellifler muhtelif tarzda izahlarda bulunmuşlardır:

a a) Bir noktai nazara göre, mevzuubahs tezat, bilhassa birinci kitapta, Aristote'a ait ve tomist telâkkilerin tesirile husule gelmiştir: İctimai müesseselerin ve devletin siyasi faaliyet ve hayatının tabii karakteri; diğer taraftan insanların mükemmel bir tarzda yaşamalarını temin için *regnum*'un lüzumu. İkinci kitap ise bilâkis başka bir tesirin altında gözükmektedir. O da Platon ve August ile ilgili cereyandır. August'ün bilhassa şu cümlesi «*Ubi pus-titia vera non est, non est respublica*» çok istimal edilmiş ve geniş bir şekilde tefsir olunmuştur. Yapılan bu tarz izaha göre, devletin tabii olmak vasfı, kuvvet ve iktidarın, Allahın lütuf ve inayeti olduğu telâkkisile bertaraf edilmek lâzımdır. Beşerî iktidarın men-

(8) Mc. Ilwain'de tafsilât vardır. Evvelce: s. 250. - Battaglia'ya da bakınız. Evvelce: s. 156.

şei ancak, cebir olabilir. Gayri meşru olan bu kuvvet ancak adalet ile ve kiliseye tevdi olunmuş inayeti ilâhiye ile meşru olmak vasfını kazanabilir (9).

b b) Battaglia bu telâkkiye yakın bir görüşe maliktir. Bu müellife göre Augustinus, devleti, adalet fikrine müracaat olunmaksızın izaha çalışmıştır. Ekseriya anlaşılmamış olan bu ceht ve gayret, siyasi ve içtimai vakıaları meşrulandırmak hedef ve gayesini taşıyordu. Devletin kendine has bir mevcudiyet ve kıymeti vardır. Kuvvet ve iktidarı dinden yardım görmeksizin mevcuttur. Gilles'de bu görüşlere ait hiç bir iz yoktur. Onun telâkkisine göre, kilise ile, *cité de Dieu* tahakkuk edecektir.

c c) Bross, Gilles'deki telâkkilerin arzettiği tezadı şu vakıada buluyor: 1280 tarihini taşıyan kitap, tomist cereyanlardan mülhem olmak itibarile, devletin tabii olmak vasfını kabul etmişti. Fakat 1301 tarihli kitabı yazdığı zaman, Fransız hukukçularının papalığı tehdit eden neşriyat ve telâkkileri dolayısıyla, Gilles görüşlerini değiştirmek mecburiyetinde kaldı ve *Augustinisme*'e papalığı müdafaa için tam manasile intisap etti. Gilles'i anlamak için, onun yaşadığı devrin içtimai hayatını tamamen kavramak lâzımdır. O devir, orta çağın en karakteristik bir devridir. Derebeylik sisteminin icabı olarak, bütün küçük iktidarların üstünde ilâhi ve kudsi bir varlık mevcut olmak lâzımdı.

b. — Diğer bazı müelliflere göre ise, Gilles'de zıd fikirler mevcut değildir. Meselâ, *De Lagarde*'a göre Gilles yanlış olarak Augustinisme'in hakikî bir mümessili telâkki olunmuştur. Filhakika Gilles bir çok noktalarda tamamen farklı görüşlere maliktir. Ezcümle, kuvvet ve iktidarın, zünub ve günahın bir çaresi olarak kabul edilmesi telâkkisi Gilles'de mevcut değildir. Keza, Augustinus'e göre devletin mantikî ve aklî bir karakteri vardır. Halbuki Gilles'e göre devlet, tabiat üstü bir vasfı haizdir. Hattâ *Mandonnet*, Gilles'in hakikî ve tam manasile bir tomist olduğunu iddia ve müdafaa etmektedir.

2. — Gilles'in eserlerinin zıd fikirler ihtiva eylediği hakkındaki tenkitlere rağmen muhakkak olan bir şey varsa, o da Gilles'in çok büyük bir otorite olduğu, eserlerinin terbiyevi mahiyeti haiz olduğu: «*Ein formataalent und ein sehr geschickter Pädagoge*», bir

(9) Bakınız: Ch. Crozat. — Augustinus'un siyasi fikirleri (terc. O. Okandan). İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1938.

çok lisanlara tercüme edildiği, devlete tabii olmak vasfını izafe eylediği, *regnum* telâkkisini kurmak suretile siyasî birliğe hizmet ettiği'dir. Harp zamanında ve sulh zamanında devletin hakları diye yapılan çok şayamı dikkat ve faideli tefrik te, Gilles'indir.

Gilles, *regnum*'un başında bir prensin lüzumunu müdafaa eylemekle, Kapesiyen monarşisinin temel ve esaslarını da takviye eylemiştir 16 ve 17 nci asırlarda kralın iktidar ve salâhiyetlerinin kanunun fevkinde bulunacağı telâkkisini şerh ve izah eden ve bir hükümdar sülâlesine istinat eden modern ve millî bazı devletlerin çerçevesini çizen Gilles olmuştur.

Dempf'in noktai nazarına göre, Gilles iktidar ve kuvveti biza-tihi bir varlık olarak; *dominium*, *potestas*, *virtus*'ü dünyanın kuvvetlerinden bir tanesi olan siyasî kudret olarak kabul etmiştir. Fakat kanaatimizce *dominium* siyasî olmaktan ziyade hukukî bir mefhumdur (10).

Plenitudo Potestatis nazariyesine gelince; bunu siyasî bir mefhum olarak kabul etmek lâzımdır. Figgis'in haklı olarak işaret ettiği veçhile bu nazariye, bugünkü *hâkimiyet* telâkkilerinin unsur-larını taşımakta idi. Hâkimiyet mefhumundan şunu anlamak gerek idi ki, devletin bütünlüğü; kanunlarla kabili tenkit ve takyit olmıyan üstün bir kuvvetten gelen, ve rüçhaniyeti münakaşa olun-mıyan bir tarzı telâkki ile mümkündür (11). Keza Santanastasio-nun iddiasına göre, Gilles, hâkim bir kuvvet sayesinde beşerî kudretleri, devamlı bir şekilde bir silsilei meratibe tâbi tutmak iste-miştir (12).

3. — Gilles'in, teokratik nazariyenin en mükemmel ve sarîh bir izahını yapmış olduğu, bütün müelliflerce tasdik edilmiştir. Papalık, Plenitudo Potestatis'in nazariyecisi ve ideoloğu kadar, samimî ve kudretli bir müdafî bulmamıştır. Gilles'den evvel hiç bir müellif, papalık makamının hak ve salâhiyetlerini bu kadar geniş ve vâsi olarak telâkki etmemiştir. Bazı metinlere, öyle müsait mana-lar vermiştir ki *totalitaire* telâkkiye kadar gidildiği dahi belki söy-lenebilir.

(10) Dempf. op. cit. 551. (Die Gewalt wird bei Agidius erstmals, sehr im Gegensatz zu seinen Meistern Aristoteles und Thomas, ein selbständiger Wert. Potestas, virtus, dominium sind die Namen für die politische Macht als eine der Weltkräfte neben den Naturkräften und den artes, den Machtmitteln der Künste und Wissenschaften (de ecc. II. 6).

(11) Figgis: The divine Right of Kings. p. 49.

(12) Op. cit. p. 21.

Dördüncü Gregoire'dan Sekizinci Boniface'a kadar, papalığın dünyanın siyasi işlerine müdahale etmesi hakkı, papalar tarafından daima şiddetle müdafaa edilmiş olmakla beraber, Gilles'in doktrinini, kilisenin doktrini olarak kabul etmekten sakınmak lâzımdır. Papalığın mutlak salâhiyeti hakkında yine kilise tarafından ileri sürülen ihtirazi kayıtlar, Gilles tarafından reddolunmuştur. Denebilir ki Gilles, kiliseden daha ziyade, papalığın mutlakiyetini müdafaa etmiştir. Philippe Le Bel ile VIII inci Boniface arasındaki meşhur ihtilâfta, teokratik telâkkiyat en yüksek tekâmül safhasına ulaşmış bulunuyordu. De Ecclesiastica, ruhanî iktidarla, cismanî iktidar münakaşa ve mücadelesinden doğmuştur. Bu eserin ihtiva ettiği mebahisin zenginliği, ve ifadenin haşmeti dolayısıyla; ruhanî iktidarı tebarüz ettiren en şayanı dikkat vesika olarak kabul olunmak lâzımdır. Bu eser diğer taraftan bir çok ihtilâflara, ve büyük tenkitlere de sebebiyet vermiştir.

2. — Tesirler: Aristote hakkındaki derin vukufu ve doktrininin rasaneti dolayısıyla «*doktor fundatissimus*» diye anılan Gilles'in eserleri, orta çağın ikinci nısfının en meşhur eserleri meyanında tadat olunmaktadır. Eserler her tarafa büyük bir sür'atle yayılmış ve fransız, italyan, ispanyol, ingiliz, katalan ve alman lisanlarına tercüme edilmiştir. Frank der ki, Gilles'in eserleri: (Bütün bir devrin hukukî, siyasi ve hattâ iktisadî fikirlerinin ifadesidir) (13).

Gilles'in eserlerinin, kendi zamanında ve hattâ onu takip eden yıllarda devlet nazariyelerine ve telâkkilerine icra ettikleri tesirlerden maada, bunların bazı hususî tesirlerine de işaret etmek lâzımdır.

1. — VIII inci Boniface'ın, Philippe le Bel'e karşı olarak hazırladığı meşhur *Bulle Unam Santa*'nın ihtiva ettiği deliller ve geçen tabirlerle, Gilles'in eserlerinde mevcut olanlar arasında, tarihçiler, şayanı dikkat bir müşabehet görürler. Hattâ bazılarınca tamamen aynidir, Gilles'in eseri, *Bulle*'den sonradır. Bu itibarla, acaba, *Bulle*'ün hakikî müellifi Gilles midir? Yoksa papalığın bu meşhur vesikasını ihzar ve ilham ettiren Gilles mi olmuştur?

Bazı müellifler, ezcümle, Friedberg (14), Jourdan (15), Ber-

(13) Franck. Evvelce zikrolundu. s. 98.

(14) Friedberg (E.). — Die Mittelalterlichen Lehren über das Verhältniss von Staat und Kirche. T. I. s. 17.

(15) Áourdan. — La Bulle Unam Sanctam. 1880.

chold (16), Krauss (17), iki doktrin arasındaki mutlak müşabeheti tebarüz ettirerek, bir az evvel söylediğimiz noktai nazarı kabul etmektedirler.

Fakat diğer bazı müellifler ise, iki eser arasında mevcut müşabehetleri kabul etmekle beraber, doktrinlerin birbirine benzerliğini kabul etmemektedirler. Meselâ:

a) De Lagarde'a (18) göre Bulle, iki asırdanberi mevcut olan telâkkilerin ve cereyanların formüllerini istimal etmiştir. Yalnız bazı parçalar, Gilles'in cesurane ve ileri düşüncelerinden mülhemdir. Diğer taraftan, Bulle'ün metni ile *De Potestas* arasında derin farklar vardır. Gilles'in en şayanı dikkat ve ileri ifadeleri, Bulles'de yoktur. Meselâ: «*Dominium universale super temporalibus*» meselesinden hiç bahis yoktur. Keza, şu ifadeler, «*Omnia temporalia sunt sub dominio et potestate ecclesiae*» veyahut: «*Spiritualis potestas Rabet super omnibus temporalibus jurisdictionem superiorem et primariam*» ki Gilles'e aittir, Bulles'de mevcut değildir. Bu itibarla, Gilles'in doktrini kendine hastır ve papalığın meşhur Bulle'ünde yer almamışlardır. Esasen bu sonuncu, Gilles'in eserine nazaran, mütalebatta çok daha mutedildir.

b) Rivière'e (19) göre ise, Bulles daha ziyade Hugues de Saint Victor'un müellefatına yaklaşmaktadır. Bulle'ün ileri sürdüğü deliller daha müvazenedir. Gilles'e benziyen cihetler belki çoktur, fakat Bulle'ün Gilles'e aidiyetini isbat edecek hiç bir delil yoktur. Yalnız *De Potestate*'in Bulle'e çok müessir olduğu inkâr olunamaz bir hakikattir. «Papanın bu vesikası *De ecclesiastica Potestate*'den mülhemdir ve ondan istifade etmiştir. Ancak bu iki metin aynı elden çıkmamıştır. Bulle'ü yazan, meşhur bir eseri nazarından uzak tutmamıştır; muhtevasından gayesine elverişli olanları seçmeğe muvaffak olmuştur ve bu işi tam bir istiklâl ile yapmıştır». Bulle'ün müellifi niçin bizzat Boniface olmasın?.. Gilles'e, bu eseri meydana getirmek şerefini vermediği kabul etmemek lâzımdır.

2. — Diğer tesirler: Gilles, talebesi ve *De Regimino Christiana-*

(16) Berchold. — Die Bull Unam Sanctam. Ihre Wahre Bedeutung und Tragweite für Staat und Kirche. 1887. s. 174.

(17) Krauss. — Egidius von Rom. 1872.

(18) Evvelce mezkûr, s. 240.

(19) Evvelce zikrolundu.

nın müellifi olan Jacques de Viterbe'e (20) tesir etmiştir (21). Ancak, bu iki müellif aynı menbalardan istifade etmekle beraber, ve Jacques'ın, Gilles'den bir çok iktibaslarda bulunmasına rağmen sonuncunun eserleri bir çok mühim noktalarda, Gilles'den farklıdır. Ezcümle Jacques'ın devlet telâkkisi hususî bir mahiyet arzeder. Filhakika Jacques'a göre devlet, tabii hukukun bir müessesesidir ve doğrudan doğruya Allahtan kuvvet ve mevcudiyetini alır. Kilise arada vasıta değildir. Bu itibarla Payenlerde dahi devlet meşru bir müessese olabilir. *L'institutio potestates temporalis* maddeten, insanların irade ve rızalarından doğar ve kemalini, doğrudan doğruya Allahtan gelen ruhanî iktidarla bulur. Fevkaltabiat, tabiati kemale ulaştırır. Kilise, tabiatten başka bir âlemin *regnum*'udur.

Jacques de Viterbe, «*Jurisdictio*» yu en yüksek mertebeye çıkarmıştır. Onun nazarında rühban, hakikî krallardır, çünkü ruhanî hâkimlerdir. «*Determinant ve sententinat*» (22) meselelerini inceleyen bu müellifte bilhassa, kaza kuvvetinin, diğer kuvvetlerden üstün olduğunu iddia eden nazariyenin ilk tezahürlerini görmek mümkündür.

3. — Dante, *Monarchia* adlı eserinde, *Ecclesiastica*'da mevzuu-bahs fikirleri tenkit etmiş ve müellifinden bahsetmemiştir. Fakat Dante'nin ve Gilles'in eserlerinin aynı plânı havi oldukları nazarı dikkati celbetmiştir. Filhakika, her iki eser üç kısımdan ibarettir. Gilles birinci kısımda, cismanî kudretin mahiyeti ve sona ermesi incelenmiştir. Dante dahi birinci kısımda, imparatorun kudret ve salâhiyetinden bahsetmiştir. İkinci kısımda Gilles bütün maddî varlıkların kilisenin nüfuz ve salâhiyeti altında olduğunu söyler; Dante aynı kısımda, bu nüfuz ve salâhiyetlerin imparatora aidiyetinden bahseder. Dante, eserin üçüncü kısmını, muhaliflerin delillerini red ve cerh eylemeğe tahsis etmiştir (23).

(20) 1308 de ölmüştür.

(21) 1926 da Arquillière tarafından neşrolunmuştur. Kilisenin en eski kitabıdır.

(22) Dempf. — Evvelce mezkûr, s. 457. «Unbedenklich ist die *Jurisdictio* höher gestellt als der ordo. Die Prälaten sind wahrhaft Könige, Weil sie geistliche Richter sind. Sie entscheiden Streifragen, determinant et sententiant.».

(23) Bu fikirler ve mukayese *Vossler*'indir. *La Divinia Kommedia Studiata nella sua genesi e interpretata, rapportée par Santanastasio*. Evvelce mezkûr, s. 37.

4. — Gilles'in eserleri, muhtelif tarzlarda, *Réforme*'u ihzar etmişler ve *Réforme* bu eserlerden mülhem olmuştur. Filhakika Gilles'in fikirlerinin müfrit oluşu, teokrasinin mutlakiyetini müdafaa etmesi, bir aksülâmel husule getirmiş ve papanın iktidar ve salâhiyetlerinin bu tarzda cem ve izahı, kadım prensip ve itiyatlara muhalif telâkki olunmuştur. Kilisenin cihanşümul ve yegâne devlet olarak Gilles tarafından telâkki edilişi, aksülâmelin başlangıcı olmuştur (24).

Gariptir ki Gilles, Allahın lûtufları ve âtîfetini iktidar mefhumunun yegâne istinatgâhı olarak kabul etmekle, Wycliffe ve Huss'un tezlerini evvelden istidlâl eylemiş bulunuyordu. Filhakika bu sonunculara göre, her kuvvet ve iktidar Allahın lûtufları ve âtîfetine istinat edebilir. İcabında hıristiyanlar camiası yani cismanî kudret, haksız dominium'u ref'etmek, ortadan kaldırmak vazifesini haizdir. Bu telâkki ve görüşler, protestan doktrininin *socerdoce universel*'ini andırmaktadırlar.

Battaglia'nın beyan ettiğine göre (25), garip bir tecellidir ki, Gilles'in, asırdide devletleri yıkmak için ileri sürdüğü fikirler ve deliller, orta çağda kilisenin azamet ve iktidarını temin eden haricî cihazını, hukukî ve siyasi mesnetlerini yıkmak için *Réforme* taraftarlarınınca kullanılan vasıta ve delillerle yakınlık arzederler.

5. — Nihayet Santanastasis'in söylediğine göre (26), Gilles'in tefekkür tarzı, müteakıp asırların siyasi mezheplerine çok müessir olmuştur. Meselâ, Gilles'in doğrudan doğruya iktidar ve vasıtalı iktidar telâkkisi, bilâhare çok inkişaf bulmuş ve Mariana ve Bellarmine ile, contre-*Réforme* devresinde dikkate değer yeni bir mana ve mahiyet kesbeylemiştir. Veraset yolile iktidarın intikali meselesi Bodin'de Monarchie'nin vazifeleri ve işleme tarzı Bossuet'de geniş yerler işgal etmiştir. Hukuku tabüye nazariyelerinin tarihçisi olan Montemayer'e göre *De Regimine Principum*, muahhar eserlerin en esaslı noktalarını ihtiva etmektedir: Bilhassa *De jure belli ac pacis* (Grotius) veyahut *De jure naturali et gentium* gibi esaslar *guerre juste* fikrinden mülhemdirler (27).

(24) Figgis. — Evvelce mezkûr.

(25) Evvelce mezkûr, s. 162.

(26) » » s. 40.

(27) Montemayer. — Storia del diritto naturale, s. 189.

BIBLIYOGRAFYA:

A — Eserleri:

De Regimine principum ed. Ausburg 1473; ed. Venetiis 1505; souvent réimprimé. Une version en ancien français sous le titre: «Livre du gouvernement des rois», ed. Molenaer, New-York, 1899.

De Ecclesiastica potestate. Ouvrage mis au jour par Ch. Jourdain, en 1858. Inédit jusqu'à l'édition de Boffito et Oxolia, Firenze. 1908. Edition plus récente et plus complète par Scholz, Weimar 1929 (rec. par De Lagarde, in N.R.H. Droit français et étranger. 1932, p. 171).

B — Aegidius (Gilles) e ait tetkikler:

- Courdaveaux : Aegidii Romani de Regimine principum doctrina; Paris 1857.
- Lajard (F.) : Histoire littéraire de la France T. XXX. p. 421-466.
- Franck (Ad.) : Réformateurs et publicistes de l'Europe, Moyen-Âge et Renaissance. 1864. 716-103.
- Kraus : Egidius von Rom. 1878.
- Mattioli (N.) : Studio critico sopra Egidio Romano (Antologia agostiniana I. Roma 1896).
- Scholz : Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönes; 1903, p.32 sv.
- Boffito (G.) : Dante, S. Agostino ed Egidio Colonna (Romano), introd. al. Saggio di bibliografia Aegidiana. Firenze 1911.
- Janet (P.) : Histoire de la Science politique dans ses rapports avec la morale 5 e ed. t.I. p. 402-413.
- Dyroff (A.) : Aegidius von Colonna. (Phil. Jahrbuch, 1925, p. 18 sv.)
- Mariani (U.) : Scrittori politici medievali: Aegidio romano. Firenze 1925. Il de regimine principum e le idee politiche de Egidio Romano: 1926.
- Rivière : Le problème de l'Eglise et de l'Etat au temps de Philippe le Bel. 1926.
- Carlyle : R. W. and A. J.) A History of Medieval political Theory in the West. Vol. V; 1928.
- Dempf (A.) : Sacrum Imperium. Munich und Berlin, 1929.
- Bross : Gilles de Rome et son Traité De Ecclesiastica potestate. Paris, 1930.
- Mc. Ilwain : The Growth of political Thought in the West. 1932, p. 248-259.
- Battaglia : La filosofia politica medioevale, 1934.
- De Lagarde : Bilan du XIII e siècle. 1934.
- Bruni (G.) : Saggio di Bibliografia Egidiana. 1935.
- Bruni (G.) : Le opere di Egidio Romano. 1936.
- Santanastasio (G.) : Il pensiero politico di Egidio Romano. Firenze. 1939.

II

WILLIAM OF OCCAM

(1280-1349)

A — Hayatı, eserleri, mehzaları ve metodu.

I) XIII üncü asrın sonlarına doğru Surrey eyaletinde (İngiltere) de Occam'da doğan William of Occam (Ockham da yazılır) Fransiscain papazlarına intisap etti, 1320 ye doğru Oxford'da okudu ve Pierre Lombard'ın (quaestiones super prionum librum Sententiarum) «sentence» leri hakkında uzun bir tez yazdı.

An'änenin aksini iddia etmiş olmasına rağmen, Duns Scot ona hocalık etmemiştir. Occam, Bacon'nun tecrübî ilminden çok mülhem olmuştur. Bu tecrübî ilim, bütün felsefî doktrinini içine alan sentence'ler hakkındaki eserinde, felsefeye tatbik edilmiş bulunmaktadır. 1324 e kadar Oxford ve Pariste ders vermiş olduğu kat'i değil, muhtemeldir. Sonra, Papanın ikametgâhı olan Avignon'a gitmiş ve orada, XXII inci Jean'a mutavassattan imtina etti diye haps olunmuştur (1324—1328). Kennett Brampton diyor ki: «Mesleğinin tayininde, bu ân âmil olmuştur». İddia olunduğu üzere fena muameleye maruz kaldığı şüpheli olan Avignon'dan kaçarak imparatorluk arazisinde Piza'ya iltica etti. İmparator Louis de Bavière'in yanında kaldı; imparator müntehiplerin ekseriyeti tarafından intihap olunmuşsa da karşısında rakip olarak Avignon papalığının himaye ettiği Frédéric d'Autriche vardı. Louis, XXII Jean'ın şahsında müthiş bir düşmana malikti. Bu papa, ona imparatorluğu terketmesini ve intihabın tasdikini beklemesini emretti. Occam, Münih'e gitmekte olan imparatora refakat etti; orada papaya karşı kendisini imparatorluğun hararetli bir taraftarı yapan siyasi risalelerini yazdı.

Ondan evvel bu şehre M. de Padoue ve J. de Jandum gelmiş bulunuyorlardı. Onları sık sık ziyaret etmiş olduğu muhtemeldir. Her halde, kendi eserlerini hazırladığı sırada onların eserlerini okuyabilmişti. 1348 senesinde Münih'te öldü.

II) Occam'ın siyaset doktrinlerini ve devlet nazariyelerini az çok geniş bir ölçüde alâkadar eden başlıca eserleri şunlardır:

Tractatus de jurisdictione imperatoris in causis matrimonialibus;

Super potestate summi pontifici octo questionum Decisiones (1342); *Compendium errorum papae* (1335-1338); *Opus nona genta dierum contraerrores johannis XXII Papae*; *Allegationes de potestate imperiali* (1338); *De electione Caroli IV* ve bilhassa, Goldast tab'ı 560 sahife tutan, muazzam *Dialogus inter magistrum et discipulum de imperatorum et pontificum potestate* (1338).

Bu son eser, bir talebe ile onun sual ve itirazlarına cevap veren bir profesör arasında geçen bir muhavere serisini nakleder surette yazılmıştır. Birinci kısmı, devlette otorite doktrinini ihtiva eder; ikincisi, XXII inci Jean'ın hatalarını gösterir, üçüncüsü kilise ve imparatorluk nazariyesini izah eder. Occam, kilise ve devlet hakkındaki görüşlerinin, *De imperatorum et pontificum potestate* adını taşıyan ve ağılebi ihtimal 1347 de yazılmış olan, 27 fasıldan ibaret bulunan kısa bir hülâsasını da yazmıştır.

Bu eser, ilkönce Scholtz tarafından 1914 te ve daha sonra da 1927 de C. Kennett Brampton tarafından 1927 de basılmıştır. Bu eser, Occam'ın siyasi fikirlerinin heyeti umumiyesini vazih ve sarih bir şekilde vermektedir. Halbuki yukarıki eserleri ekseriya anlaşılması güç ve çok tafsilâthdır.

Nihayet, 1937 de M. L. Baudry, 1928 de Scholtz tarafından keşfedilen ve mukaddimesile birlikte mücmel bir hülâsası verilen (*Breviloquium de potestate Papae*) eserin tam metnini neşretmiştir. Ya muharrir eserini tamamlayacak vakit bulamadığı yahut ta müstensihî vazifesini ikmal edemediği için bu eser eksik kalmıştır.

Bu el yazması, müellifi hakkında hiç bir emare ihtiva etmemesine ve hususile orta çağı tetkik edenlerin eserlerinde *Breviloquium*'un yer almış olmamasına rağmen, hiç şüphe yok ki Occam'a aittir. 1339 yahut 1340 senelerine doğru yazılmış olan (bazı pasajları Lupold von Bebenberg'in nazariyelerini cerh eder hissini veren) ve hususî bir ehemmiyeti haiz bulunan ve ekseriyetle müracaat ettiğimiz bu eser bir mukaddime ve müteaddit fasillara ayrılmış altı kiptan ibarettir.

Occam, umumiyet itibarile, «nominalisme» yahut «terminisme» ismi verilen felsefi nazariyenin mümessilidir (1) ve bu, onun siyasi doktrini için ehemmiyetten hâli değildir. Bundan, Occam'ın, Aristot

(1) Bak, E. Brehier: Orta çağ felsefesi, 1937, 392 ve müteakip sayfalar. Vignaux: occam (Dictionnaire de théol. Cath.) Von Aster: Geschichte der Philosophie.

ve Thomas d'Aquin'den gelen doktrinlere cephe aldığı manasını çıkarmak gerektir. Occam sistemini mefhumlar üzerine değil, işaret ve semboller üzerine kurdu. Bilgi tipini, küllî (universal) de değil (les essences nécessaires), hadsî bilgide görüyordu.

Binaenaleyh devrin yahut aklın meseleleriyle din ve iman meselelerini birbirinden ayırmağa çalıştı ve mevcudat şekillerinin sabitliğine ve onların silsilei meratipteki lâyetegayyer mevkilerine itiraz etti.

III) Mehzaz olarak, Occam, Aristot'dan, bütün mukaddes kitaplara dşyanan eserlerden ve kilise hukukçularının yazılarından (bilhassa Origèn, Augustinus, Bernardus, Bernard de Clervaux = Clavalensis), Chrysostomus, Jerôme, Decretum Gratiani'den papaların bahusus I inci Léon'un, Grégoire'in, III üncü Innocent ve XXII inci Jean'ın müteaddit kararnamelelerinden, aynı zamanda imparator mevzuatından, Justinien mecellesinden istifade etmiştir. Occam'ın Marsile de Padoue'den mülhem olup olmadığı münaziünfih bir meseledir. de Lagarde'a göre mülhem olduğu keyfiyeti gayrı kabili münakaşadır: «Occam, M. de Padoue'nün nazariyelerini heyeti umumiyesile reddetmiyor ve bazı noktalarda sarahaten onların aksini iddia ediyorsa da bu nazariyeleri ciddi bir şekilde tetkik etmiş olduğu ve isim zikretmeksizin, onları tam bir vuzuhla teşrih ettiği gayrı kabili münakaşadır. M. de Padoue'nün içtimai hayatın vahdeti hakkındaki tezine büyük bir kıymet ve itibar kazandırmıştı.» (2).

Diğer taraftan Laski'nin kanaatine göre Occam'ın siyasi fikirleri, İtalyan müellifin fikirlerinden gelmiştir.

Marsile, **Defensor Pacis** adlı eserini Parisi terketmeden önce yazmıştı; Louis de Bavière ile anlaşması bunun izahı değil neticesidir. Occam, Louis de Bavière'le bir kaç sene birlikte yaşamadan önce papalık aleyhinde yazmış değildi. Eserinde hareketinin sadece bir müdafaası yoktur. Onun risaleleri, daha önce M. de Padoue'nün tasvirini yaptığı (Background) bir muhitte yazılmış olduğu muhtemeldir (3). Fakat Occam'ın nazariyesi, daha mufassal olmasına rağmen, Marsile'in nazariyesi kadar etraflı değildir. Filhakika, Occam'a göre siyasi felsefe asıl değildir; zira, o her şeyden evvel bir ilâhiyatçı ve **dialectiendir**. Sentetik bir devlet nazari-

(2) de Lagarde: Marsile de Padoue, 1934, s. 326.

(3) Laski (H): Yukarıda zikrolunan esere bak.

yesi kurmadığı için, görüşleri, Defensor Pacis müellifinin görüşlerine nazaran daha az doktrinci bir mahiyeti haizdir. Occam, bilhassa rühban sınıfının fakirliğini müdafaa eden ve papa XXII inci Jean'ın mahkûm ettiği Franciscain'ler namına konuşuyordu. Bir ruhban ekalliyetinin mümessili sıfatı iledir ki, Occam, hürriyet namına ve müteazzıv otoriteler aleyhine, ileri fikirlilere hitap etmiştir. Occam, rafızî ve tehlikeli addettiği papalık nüfuzunun şümül kazanmasına karşı gelmek istemiştir.

IV) Occam'ın metodu, eserlerine göre ayrı ayrıdır (4).

Netekim **Dialogue** ve **Acto questionum decisiones**'deki metodu, seleflerinin fikirlerini sıralamaktan, hattâ yenilerini tasavvur etmekten, sonra, kendi şahsî fikrini beyan etmeksizin onları cerhetmekten ibarettir. Gayesi, ortaya attığı meseleleri halletmek değil, onlar hakkında münakaşalara yol açmaktır. Ona, şahsî kanaatten mahrum olduğu için bu metodu kabul etmiştir, diyenler olmuştur; bununla beraber, bunun sebebi, o zamanlar carî olan bir metoda uymak arzusu olsa gerektir.

Zaten bu vaziyet, o devreden itibaren, kanaatlerinin, içinde mahsur kaldığı dolambaçlara rağmen, kat'i ve sarîh olmamalarını icap ettirmez; bu nevi teşrihlere alışkın olan muasırlar onun kanaatini pekâlâ sezebilirlerdi.

Bununla beraber, Breviloquium'un metodu ayrıdır ve hiç bir şüpheye mahal vermez. Bu eserde, Occam, münakaşaya bütün kıymetini vermek için, başkalarının fikirlerini naklediyorsa da, araştırmalarının kendisini isal ettiği neticeleri en mukni bir şekilde meydana koyuyor; o halde izah olunmuş meselelerdeki şahsî vaziyeti hakkında hiç bir tereddüt mevzuubahs olamaz.

Şunu tabarüz ettirmek lâzımdır ki, Occam, eserlerinde ve hu-

(4) Bu Janet'nin kabul ettiği noktai nazar değildir; yukarıda zikri geçen sahife 446. Janet şöyle yazıyor: «Tarih bize Occamın siyasi rolünün ne olduğunu söylememiş olsaydı, onu, yazılarına göre tayin ve tesbit etmek şüphesiz güç olurdu.» (Aynı eser, sahife 450) Janet henüz, kendine bu kadar mutlak olmaya imkân veren Breviloquium'u bilmiyordu. Dialogus'den bahsediyor, 13 üncü asrın ve skolâstik metodun noksanları mevcut idi ise de, hiç olmazsa sarîh idi ve kendine mahsus bir haşmeti vardı. Fakat Occam skolastiği o zamana kadar ulaşamadığı bir noktaya «mantık çılgınlığına» kadar isal etti, ve Paul Janet bu şekil bir eserin sonsuz güçlüğüne itiraf ediyor. İşte Occam'ın metodunun izahı: Mezkûr eser, sahife 446.

susile *Breviloquium*'da münakaşa hürriyetini iddia ve talep ediyor. Bu, o zaman kuvvetle yer tutmuş olan (papanın iktidarına müteallik meselelerin şüphe kabul etmez oluşu) kanaatine karşı gelmesi itibarile meziyetten hali değildir.

Occam diyor ki, mademki din ve iman meseleleri üzerinde münakaşa etmek mümkündür, o halde sebeplerini bulmak ve hudutlarını tayin etmek için, papanın iktidarı hakkında da aynı suretle hareket etmek icabeder. Böyle bir araştırma meşrudur. Çünkü bu hem papanın kendisi hem de müminler için faydalıdır. Böyle bir tetkik bir çok müşküller tevlit etmeksizin yapılamaz. Zira, muhtelif şahısların salâhiyetine, önce medenî hukukla alâkasını kesmiş olan kanunşinasların iştirakini icabettirir; filhakika, prensler ve imparatorlar papaya bazı salâhiyetler bahşettiler ve papa bu salâhiyetlerden kanun ve teamüller dairesinde istifade etti; bu noktai nazardan ise ancak hukukşinaslar salâhiyet sahibi olabilirler. Bu tetkik ve araştırma aynı zamanda ilâhiyatçıların da iştirakini istilzam eder; bu sonuncular, insanların bahşettiği filân veya falan imtiyazların papalık vazifesile kabili telif olup olmadığını tayin ve tesbite salâhiyettardır. İmparatorla papa arasında karşılıklı salâhiyet ve vazaif meselesi hakkında bir münakaşa zuhur ettiği takdirde, imparatorun, imparatorluk kanunlarını, ve papanın da seleflerinin vazettiği kanunları dermeyan etmeğe hakları yoktur. Filhakika, kimse kendi şahsî davasında hüküm sahibi olamaz ve iddia ve itirazlarını müdafaa için kendi kanunlarını ileri süremez:

(*Sicut nemo potest sibi jus discere nec esse judex in causa propria, secundum canonica et civilia jura, ita nemo habens causam contra alienum potest pro se leges proprias ab ipso conditas allegare*).

O halde, (gerek kendi leh veya aleyhine olarak) taraflardan her birinin dermeyan ettiği kaynaklara müracaat etmek lâzımdır. İşte Occam'ın yapmak istediği şey budur.

B — Siyasî nazariyeler. Bu nazariyeler bilhassa üç mesele etrafında toplanabilir: 1 — Tabii yaşama hali ve hukuk; 2 — Monarşik hükümet ve imparatorluk meselesi; 3 — Papalık nüfuz ve iktidarı.

1) Tabii yaşama hali ve hukuk nazariyesi.

Bu fikirler hususî bir ehemmiyeti haizdirler. Filozof, insanlığın ilk çağının orijinal bir veçhesini tasvir ediyor. İlk insanların, ilk

günahtan önce, bir otoritesi (dominium) u vardı. Bu otorite, cismanî umuru, kendine karşı şiddetli bir mukavemet mevcut olmamak şartile, makul bir şekilde sevk ve idare etmekten ibaretti. Tabiatın bu ilâhî ve iptidai nizamında, mukavemet bulunmadığından ve kuvvet istimali de lüzumsuz olduğundan dünya üzerinde hiç bir kuvvet ve iktidarın mevcudiyeti mümkün değildi.

Mülkiyet hakkı mevcut değildi, zira, bu hak, hukukî bir ihtilâfta müdafaa olunmak kabiliyetini icabettirir. Bu, o zamanlar imkânsızdı.

Müteakip devirde, tabiatın nizamı bozuldu; o zaman dominium, fenalığa karşı kuvvet istimaline dayandı. Jus fori ile jus poli arasında bir tefrik yapıldı; bunların birincisi, pactio'nun yahut sırf iktisadî anlaşmanın yerine kaim olan pozitif hukukî haldir. Bu anlaşma, bidayette müşterek olan hattâ krallar mevcut değil iken bile vücut bulan (zira, yalnız kralların zuhuru ile kanunlara dayanan siyasî bir nizam vücut bulmuştur) dünya servetlerinin taksimine mütealliktir.

Jus poli'ye gelince, bu, Occam'ın, kat'î zaruret halinde yalnız istisnai bir hukuk gibi telâkki etmek suretile, tabii akla dayanan tabii hukuka irca ettiği Epicheia (nisfet) dir. (Occam ihtiyaç halinde yaşama vasıtalarına sahip çıkmak meşrudur, diyor.)

II) Hükûmet: Monarşi ve imparatorluk nazariyesi.

1 — Monarşi - Occam diyor ki, kelimenin hakikî manasile kral olmak demek, dominium cum supremus modus regendi'ye (hükûmet vasıtasile yüksek bir iktidar ve salâhiyete) malik olmayı ifade eder; bu azamî cismanî kudret «protectio» ve bilhassa juridictio yolu ile icra ve istimal olunur, zira prensi diğer otoritelerden tefrik eden zecrî harekettir.

(Ad hoc videtur esse principalissime constitutus ut corrigat et puniat delequentes).

Muhtelif hükûmet rejimlerinin *congruentia temporum*'a göre tayin olunduğunu kabul eden Occam Aristot'nun monarşi hakkındaki tasnifini tefsir ederek, despotizmle, istibdat ve kralî monarşiyi (principatus regalis) i birbirinden tefrik ediyor; bu sonuncunun mümeyyiz vasfı, beşerî kanunlardan gelen herhangi bir takyidatın fevkinde olması; rağmen, hükûmetin tabiat kanununa tâbi bulunmasındadır; prens, bazı ehvalde bu kanuna tevfikân tahtından indirilebilir.

Bu tabii kanun, filhakika, şiddete şiddetle mukavemeti mümkün kılar: ((Rex enim superior est toto regno et tamen in casu est inferior regno, quia in casu necessitatis potest regem deponere et in castro retinere, hoc enim habetur ex jure naturali, sicut ex jure naturali habetur quod vim vi repellere licet.)

Occam, *Dialogue*'da (1. 2. III) bütün dünyada, her türlü kanundan azade bir otorite kadar mutlak bir mutlakiyet teşkilâtının belki mevcut olmadığını, ve bu nevi bir teşkilâtın ancak tamamen fazilet sahibi bir hükümdarın mevcudiyeti ile tercihe şayan olduğunu ve bunun da şeniyete asla tekabül etmediğini söylüyor. Tebaalara gelince, onlar menfaati âmme gayesile hareket edenlere itaat etmeğe mecburdurlar.

2) **İmparatorluk (De juribus romani imperii)** Burada mevzuubahs olan, Occam'ın, papalığa karşı vazetmek suretile medhü sena ettiği cihanşümül monarşidir. Bu monarşinin fayda, esas ve şümü-lü nedir?

a) Böyle bir organizmin lüzumu hakkındaki esas fikir, cihanşümül monarşinin bütün beşerî cemiyet dahilinde sulh ve sükunu temin ve muhafazaya olan kabiliyeti üzerine müessesdir. Cihanşümül monark (princeps mundi), kötülerin iyilere fenalık etmelerini imkânsız kılacaktır; o, bu umumî nizam işini teminle mükelleftir. Bir çok kralların hâkim olduğu bir rejimde itaatsizlik tehlikesi artar; müessir bir nizamın mevcut olmayışından mütevellit harp ve isyanların tekerrürü de bunu isbat eder. İnsanlar tek bir topluluk teşkil etmektedirler; bunun içindir ki, kâinat gibi, onlar da bir elden idare edilmelidirler.

b) İmparatorluk salâhiyet ve iktidarının menşei nedir?

Bu nokta hakkında Occam bir çok fikirler naklediyor. Bazıları (Innocent) imparatorluğun doğrudan doğruya Allah tarafından (opinio quod imperium est a solo Deo); diğerleri ise Roma halkı tarafından kurulduğunu iddia ediyorlar. O halde, zarurî tefrikler yapıldığı takdirde, bu mutezat kanaatleri telif etmek gayri mümkün değildir (mihi autem videtur quod opiniones predictae concordari possunt, licet forte non omnes opinatores earum. Ad quod faciendum distinctionibus est utendum, quarum una, est quod dupliciter contingit aliquem habere super aliam potestatem silicet regulariter et causaliter).

Bu nevi bir tefrik, en büyük papaların kararlarına, kilise ulemasına ve bizzat akla istinat edebilir. İmparatorluk Allah tarafın-

dan kurulmuştur denebilir. Fakat bunu, ne Allahın bu imparatorluk kudretini insanların yardımı olmaksızın verdiği manasına, ne de insanların seçtiği kimseye doğrudan doğruya bahşettiği manasına almamalıdır; bunu şu manada almalıdır ki, insanların bu salâhiyetle mücehhez olması için intihap ettiği kimse, yalnız Allaha tâbidir.

Roma imparatorluğu meşru ve hakiki bir imparatorluk idi (imperium romanum fuit legitimum et verum imperium) yani müstebidane bir şekilde gaspolunmuş değildi.

Üç halde meşru imparatorluk mevcuttur:

a - Ya, halkın rıza ve muvafakati ile: Zira bütün insanlar hür doğar ve yalnız beşeri hukuka tâbi olduklarından, arzu ettikleri hükümet şeklini kendiliklerinden kabul edebilirler: nitekim bütün insanlar pekâlâ Romalıları tâbi olabilmiş ve hakiki bir imparatorluk vücade getirebilmişlerdir. (ita omnes populi poterant voluntarie subdere se romanis et unum verum imperium constituere romanorum).

b - Âdil bir imparatorluğun teşekkülünde mevzuubahs olabilecek ikinci şık, **haklı** bir harp neticesi olabilir. Bu da iki halde hâsıl olabilir: Birincisi, diğer milletlerin Romalıları harbe icbar etmeleri; ikincisi, diğer milletlerin, ya çalmış oldukları şeyleri iadeden imtina etmek, yahut meşru bir surette intikam almak mümkün iken taarruzlarda bulunmak veya başka cürümler irtikâp etmek suretile adalete uygun bir şekilde yapmağa icbar edilecekleri şeyi yapmaktan imtina etmeleri halidir.

O halde, eğer bu milletler, **haklı** bir harp yolu ile mağlûp edilmiş ve itaat altına alınmışlarsa, kendilerine meşru olarak köle muamelesi yapılabilir.

«Alius modus constituendi verum imperium poterat esse per bellum justum, quod dupliciter poterat esse justum, vel quia alii inferebant romanis bella, vel quia illa facere renuebant ad que compelli juste valebant, quia scilliet nolebant reddere res ablatas vel injurias aut alia crimina committebant, que licite poterant vindu cari et propter que capti et suljugati per bellum justum poterant licite fieri capiencium et suljugancium servi» (Brev. X)

c - İmparatorlukların meşru olan üçüncü teşekkül tarzı, Musa vasıtasile Beni İsrâile **zahîr olan** hususî ilâhî bir nizamın (per specialem ordinationem divinam) neticesidir; fakat Romalıları için vaziyet aynı olmadı.

Bu sonunculara yalnız ilk iki hal kabili tatbiktir: Bazan bütün dünyaya şamil olan bir Roma rejiminden neşet edebilecek faydayı nazarı itibara alarak, bazı mıntakalar, ihtiyarlarıyla mütavaat etmişlerdir; diğer mıntakalar ancak **haklı** harpten sonra itaat etmişlerdir. Öyle ki, başlangıçta Roma imparatorluğu müstebit bir karakter arzemişse de, sonraları meşru bir mahiyet iktisap etmiştir.

(ita romanum imperium in principio fuit tyrannicum et postea in legitimum transmutatum est).

d- İmparatorluğu tesise hakkı olan insanların onu ortadan kaldırmaya hakları var mıdır? Kendisine göre «omnis res per quæscu que causas nascitur per easdem dissolvitur» olan hukuk prensipi buna müsait gibi görünmektedir. Filhakika, imparatorluk herkesin iradesile teessüs ettiğine göre, aynı sebebe uyarak inhilâl edebilir. Bununla beraber böyle bir kanaatin kabulü imkânsızdır; bir şeyin vücut bulmasına sebep olan bütün âmillerin aynı şeyin ifnanda da âmil oldukları doğru değildir. İnsanlar, bir tek şahsın emrine istekleriyle tâbi oldukları zaman, bu şahsın iradesine karşı gelmek suretile, onun emir ve kumandasından sıyrılamazlar; filhakika bu şahsın isnadı kabil bir hata mevcut olmadıkça, onu haklarından mahrum bırakmak kabule şayan değildir. Netice olarak, Roma imparatorluğunun hakiki ve meşru bir imparatorluk olduğu kabul olunca, bu imparatorluğun tebsaları, de jure tabiiyetlerini inkâr edemezlerdi: Bunu inkâr edebilmeleri için, Romalıların öyle bir hata işlemeleri lâzımdı ki, tâbi milletler makul bir şekilde onların hâkimiyet ve tahakkümünden sıyrılabilirdiler; burada, senyörün vassalına karşı haklarından mahrum bırakıldığı hale müşabih bir hal mevcuttur.

Eğer hâkimiyetler yıkıldıklarından daha kolayca tesis ediliyorlarsa, bu, tamamen yüksek mahiyette bir sebebin neticesidir. Zira imparatorluk, dünyanın heyeti umumiyesine şamil olan Roma imparatorluğunda olduğu gibi, insan topluluklarına nafidir.

Bütün dünya, en mükemmel bir şekilde, ancak bir tek kral, imparator veya prens tarafından idare olunabilir. Mutlakiyet, filhakika, Aristot'nun «Politika» adlı eserine göre, en iyi hükümet şeklidir. Ve eğer her şey bir, tek kimseye tâbi değilse, dünya en iyi idare şeklinden mahrum demektir. Bundan dolayıdır ki, bütün dünyanın bir tek monarka tâbi olması için, vaziyetin müsaadesi nisbetinde, iktidarı dahilinde olan her şeyi arzu etmeyen ve yapma-

yan kimse, umumun menfaatini samimiyetle koruyan bir insan değildir. (5).

«Regnum enim, secundum Aristotelen in politicis est optima policia et ideo nisi unum caput fuerit dominatum toti mundo deficiet optimus modus regendi mundum; propter, quod non est verus zelator boni communus qui non desiderat et non laborat, quandum sibi licet pro grandu suo, ut totus mundus uni monarche sit suljectus» (Brev XIII).

Bundan daha emperyalist bir kanaat tasavvuru mümkün değildir.

e - Allâhtan insanlara intikal eden bu otoritenin mahiyeti nedir?

Occam, *Dialogus*'unda, krallığı dahilinde bulunan her kral gibi,

(5) Profesör Hrabar, «Beynelmîlel hukuk tarihinde Bartol devresi» başlıklı makalesinde (Revue du droit international 1910) sahife 741. Şu kanaattedir ki, Dante imparatorluk taraftarı ise de, Occam için aynı şey varid değildir. Hrabar şöyle yazıyor: «Occam'ın ortaya attığı ve bu makalenin başına koyduğum (Universitatem mortalium uni principi seu imperatori subese juri genitum obvita et repugnat) yani (bir tek kral veya imparator insanların heyeti umumiyesini idare eder, bu hukuku düvele mügayir ve münafidir) fikri hususile şayanı dikkattir: Occam, monarşinin beynelmîlel münasebetlerde, zaruret ve meşruiyetini tanımaktan imtina ile iktifa etmeyip mutlakiyetin hukuku düvel prensiplerile aşıkâr bir tezat teşkil ettiğini iddia edenlerdendir. İddiasına göre, bu hukukla hali tezatla bulunan her şey, hukuku düvelle tabii hukuk arasındaki sıkı bağlar sebebiyle temenniye şayan değildir. Binaenaleyh, cihanşümül monarşi ile hukuku düvel arasındaki tezat, onlara bedihi gibi gelmekte idi: Harp ve esaret hukuku düveli teşkil eder yahut bu hukuktan neşet eder; tek bir imparator, insanların heyeti umumiyesini idare etmiş olsaydı bunlar ortadan kalkardı.»

(Cum quia bellum et captivitates jura gentium seu de jure gentium, quae cessarent, si unus imperator universitati mortalium imperaret).

Bu son ibare Occam'ın *Dialogus*'undan alınmıştır. Fakat bu şekilde naklolunan ve Occam'a kabili isnat olan bu noktaî nazar, hiç de onun değildir, bu başka müelliflerin iddia ettiği ve *Dialogus* müellifinin iktibas ettiği bir kanaattir. Bunda yanılmamak lâzımdır. Zaten, bir kaç satır aşağıda, Profesör Hrabar şunu ilâve ediyor: «Occam'ın başkalarının fikri diye ilân ettiği kanaat, bugün dahi bizim edebiyatımızda bir mütearife olarak kabul edilmiş bulunuyor: Devletler arası hukuk bir çok müstakîl devletlerin aynı zamanda mevcut olduğunu farzeder, ve cihanşümül monarşinin vücut bulması bu müşterek mevcudiyete nihayet vermiş olur.» Böylece, Profesör Hrabar, nihai olarak, eserine göre kolayca edinilen kanaatin aksine, Occam'ın emperyalist olduğunu kabul ediyor.

imparatorun da «solutus legibus» bulunduğunu, yani, kanunlardan azade olup hükümlerinde kanuna tâbi tutulmadığını iddia ediyor. İmparator bütün pozitif hukukun üstündedir. Fakat bununla beraber tabii nisfetin fevkinde değildir.

(ita imperator quia est supra positiva jura non est super equitatem naturalem).

~~Tebaaların imparatora her hususta itaate mecbur olup olmadığı meselesindeki kanaatini tasrih eden Occam, Dialogus'de üstadın ağzından şöyle cevap veriyor: Yalnız halkın idaresini alâkadar eden hususlar mustesna, kanuna mugayir veya gayri âdil şeylerde imparatora itaat etmeğe mecbur değildir; imparator halkın menfaatine mugayir bir şeyin icrasını emrettiği zaman, ona itaat mecburiyeti kalmaz: Filhakika, tebaalar köle değildirler; köleler bütün mallarını senyörün emrine terketmeğe mecbur oldukları halde, hür insanların böyle bir mükellefiyeti yoktur. İmparator ancak umumî fayda ve menfaate uygun olan şeyleri emredebilir; bu menfaat zarurî ve aşikâr olmalıdır. «in his quoe sunt necessaria ad regendum juste et utiliter populum subditum, ideo si preciperet aliquid, quod est contra utilitatem populi sibi obedire servi, in quibus non tenentur liberi...»~~

Bazılarına göre, imparator bütün cismanî şeylerin sahibidir; diğerlerine göre, imparator böyle bir vasfı haiz değildir; nihayet üçüncü bir fikre göre de (bu Occam'ın fikri olsa gerek) imparator bütün malların sahibidir, şu manada ki onları umumî menfaate faydalı olacağına kanaat getirdiği vakit kullanabilir. (Bu ise indi olamaz) (quando cumque viderit communem utilitatem esse proferendam utilitati privatae); böylece imparatorun umuma ait mallar üzerinde mutlak hakları yoktur. Daha fazla tavzih maksadile denebilir ki, imparator kendi «dominium quadamodo» su mucibince hususî mülkiyeti ilga, temellük ve başkalarına devir ve res nullius'u işgal edebilirse de, bu muameleler ad libitum olarak değil, sarih bir sebep ve umumî menfaat gayesine istinaden (ex causa et pro communi utilitate) ve bu umumî menfaatin hususî menfaate privata utilitas tercihi zarurî olduğu nisbette yapılmalıdır.

İmparator kanunu ancak umumî menfaat için yapabilir, yoksa kendi hususî menfaati için değil, zira imparatorun iktidar ve salâhiyeti, sırf âmmenin menfaati namına tesis olunmuştur ve onu alâkadar etmiyen meselelere şamil değildir. Eğer imparator, imparatorluğun mahvı yahut ta sonsuz bir ihmal gibi büyük cürümler işlemek suretile mücrim vaziyetine düşerse Romalılar yahut iktidar-

larını tevdi ettikleri kimseler (imparatorcu intihap edenler) (6) onu imparatorluktan iskat etmeğe mecburdurlar: «Si imperator committat crimen dilapidationis vel destructionis imperii aut domnabilis diligentiae in periculum imperii tyrannidis, vel quond cunque qliud depone re dignissimum, Romani vel illi in quos suam potestatem Romani dederunt debent ipsum deponere.»

Bütün bunlardan, kat'i olarak, imparatorun otoritesinin çok mahdut olduğu çıkmaktadır; (limitata est imperatoris patestas, ut quoad liberas sibi subjectas et res oerum solummodo illa potest quae prosunt ad committatem utilitatem). Bunu gösteren bir başka husus da şudur: İmparator, hususî mülk olarak, mevkii sebebiyle değil de; intihabından evvel malik olduğu ve bizzat iktisap ettiği şeylere (Per se et non per dignitatek) sahiptir.

İmparatorluğun mal ve haklarına gelince (bono et jura imperii) bunlar tebaaları: müşterek ınalı olarak kalmaktadırlar.

Ve, yüksek iktidarın menfaati âmmeye tâbi olduğunu tesbit eden jus gentium, imparator veya krala, imparatorluk ve krallık icabı değil, yalnız onu tasvip, ona riayet müddetince aittir. (non est imperatorum vel regnum per institutionem, sed solum per approbationem et observationem.

III — Papalık veya ruhani kudret nazariyesi:

Occam şöyle diyor: «Malihülyacılar, muhterisler ve müdahinler» bazı metinlere müsteniden, imparatorluğun papalıktan sudur ettiğini iddia eden nazariyeyi müdafaa etmişlerdir; Papa cismani ve ruhanî sahada, tabii hukuka mugayir olmayan her şeyi emretmek salâhiyetini haizmiş. Fakat Occam burada iki hatanın mevcut bulunduğunu ve bundan maada, papalığın mahdut bir iktidar olduğunu söylüyor.

1 - İmparatorluk papalığa hiç bir şey borçlu değildir. Occam, imparatorluğun menşeiini papalıktan aldığıını isbata çalışan delilleri cerhediycr. Bahusus (dermeyan olunan bir çok delilleri burada zikretmiyeceğiz) iki kılıç (7) delilinin Occam'a göre hiç bir kıy-

(6) İmparatorluğun bu müntehip prensleri yalnız cermanya prenslerini ve halkını ve İtalyanın diğer eyaletlerini değil, aynı zamanda imparatorluğun diğer prens ve eyaletlerini de temsil etmektedirler.

(7) Luka'nın İncilinde naklolunan şu sözlerin tefsiri mevzuubahstir. Havarileri Hazreti İsa'ya: «İşte iki kılıç» dediklerinde, Nebi şöyle cevap veriyor: «Kâfidir». İşte bu iki kılıç remzi bir kıymet iktisap etti: Biri,

meti yoktur. Zira, mukaddes kitaplara ait metinlere atfolunabilen mistik manayı bu münakaşada delil olarak göstermeğe kimsenin hakkı yoktur, meğer ki bu mana diğer metinlerde tasrih edilmiş bulunsun; fakat mevzuubahs halde vaziyet böyle değildir. Aynı sebepten, iki ecsamı münevvere (luminaire) delili de kabul olunamaz (8). Bazı papa emirnamelerinin gösterdiği gibi, yer ve gök imparatorluklarının her ikisinin de papaya tâbi olduğunu iddia etmek yanlışır.

Bu, papanın göklerde icrayı hükümet ettiğini ve Fransa kralının da cismanî sahada bir mafevki bulunduğunu iddia etmek olurdu. Halbuki bu vaziyet kabul edilmiş değildi. Kilise haricinde meşru mülkiyet ve hakkı kaza mevcut olmadığından dolayı, imparatorluğun iktidar ve salâhiyetini papadan aldığı iddia etmek de aynı derecede esaslî bir hatadır. Occam, Fransa kralının papalığa karşı kabul olunan muhtariyetini, Cermen imparatorluğunun serbestisi lehine delil olarak kullanacak kadar ileri varıyor.

İmparatorluğun, Yunanlılardan Şarlman'a intikalinin papa tarafından icra olunduğu iddiası hakkında ne düşünmeli? Occam, bu intikalin papa tarafından değil, yalnız salâhiyet sahibi olan, Roma halkının irade ve emri ile yapıldığı kanaatindedir; bu, bidayettenberi imparatorluğun Roma halkına tâbi olduğunu ve imparatorun imparatorluğu ondan aldığı ifade etmektedir; bu intikal, umumun menfaati namına yapılmıştır ve tamamen siyasî olan bu üstün hak hakikî bir pozitif hukukun ifadesidir.

(Cum agitur jus quod habent romani super imperium sit jus humanim positivum. Non alisque consensu expresso vel tacito totitus universitatis mortalium).

Netekim, İlleric'i papa dini salâhiyetlerine dayanarak hal'etmiş

cismanî kılıç, kral ve prenslerin tebaaları üzerindeki nüfuz ve iktidarlarmı; diğeri, ruhanî kılıç, ruhlar ve müminler üzerindeki kudret ve iktidarı temsil etmektedir. Bidayette bu iki kılıç da havariyun elinde bulunduğundan, ikisi birden kilise ve papalığa intikal etmiş oldu; bu sonuncular ruhanî kılıcı muhafaza ve cismanî kılıcı kral ve prenslere devretmişlerdir. Binaenaleyh bu sonuncular sade vekil bulduklarından, tevkil eden otorite ve kudrete tâbidirler; bu sebepten hâkim krallara emredebilir, krallıklar üzerinde tasarrufta bulunabilir ve tebaaların sadakat yeminlerini bozabilirler.

(8) Burada, çok kere kullanılmış olan şu mukayese mevzuubahistir: Nasıl ki ay tamamen güneşten aldığı ışıklarla aydınlatıyorsa, aynen kralların otoritesi de papanın otoritesinin aksinden başka bir şey değildir.

değildir, onun hal'i, bu münasebetle kendisine tevdi edilen salâhiyetlere istinaden yapılmıştır.

(Leo papa carolum coronavit de voluntate et ordinationi populi romani ad quum spectabat de imperio ordinare, et sic transitio imperii de præcis in Germanos facta fuit a populo romano, non exclusis papa et clero).

2 — Papa, tabii kanunlara mugayir olmayan her şeye hükmedebilir mi, «plenitudo potestatis» e malik midir? Hayır. Bu iddia hatalıdır, zira, İncilin esasını teşkil eden tam bir hürriyet kanununa karşı gelmektedir (legem evangelicum esse legem perfecte libertatis).

Filhakika, eğer papalar bütün salâhiyetlere malik olsalardı, imparatorlar, krallar, prensler ve diğer insanlar kelimenin dar mânasında esir ve köle olurlardı.

(Omnes enim, tam imperatores et reges quam quicumque alibi ipsis subjecti, essent servi pape, secundum strictissimi acceptationem nominis serbo).

Papa onları, keyfine göre, gerek kendine mal etmek, gerek başkalarına dağıtmak için imparatorluklarından, krallıklarından, servet ve mallarından mahrum bırakabilir, ve bu gayri kabili müsamaha bir esarete müncer (intolerabilis servitutis) ve hürriyet prensibine tamamen zıd olabilir. Occam, şöyle ilâve ediyor: «Papanın nüfuz ve salâhiyeti, kaideten, başkalarının, bilhassa imparator, kral, prens ve diğer lâyüklerin hak ve hürriyetlerini ortadan kaldıracak veya haleldar edecek kadar şümüllü değildir. Zira, bu nevi hak ve hürriyetler hastır ve papanın onlar üzerinde otoritesi mevcut değildir... Çünkü papa hiç kimseyi, kendinden değil, fakat Allahtan, tabiattan veya başka bir insandan gelen bir haktan mahrum bırakamaz; Papa, insanları, Allah ve tabiatın kendilerine bahsettiği hürriyetlerden mahrum bırakamaz.» Böylece, papa ve imparatorun hakkı kazaları birbirinden tamamen müstakildir.

Occam, papalığın beşerî bir müesseseye istinat ettiğini ileri süren kanaati kabul ediyor ve mutlak bir kilise şefinin mevcudiyetine karşı gelen sebepleri meydana koyuyor. Occam, müminler camiasının, kendi salâhiyetlerine tevfiikan, meşru ve müfit bir şekilde kilisenin monarşik rejimini aristokratik bir rejime kalbedip edemiyeceği ve papanın rafızîliği yahut Saint-Siège'in devamlı mahlûiyeti yahut da Roma ile muvasala ve muhaberenin tamamen inkıtai hallerinde her milletin kendine birbirinden ayrı birer dinî şef seçip

seçemeyeceği meselelerini mevzuubahs ediyor. O, cismanî ve lâyük kuvvetlerin, davet işi ile bilhassa mükellef olanlar bu hususta ihmal gösterdikleri vakit, bir kilise heyetini içtimaa davet edebileceklerini, her muhtar populus, communitas ve Corpus'e ait olan (kendi kendine toplanmak veya bir müntehipler heyeti teşkil etmekten ibaret bulunan) umumî hukukun tatbikatından telâkki ediyor

3 — Papalık mahdut salâhiyetlere maliktir (potestas limitata). III üncü Innocent'in ortaya attığı bir fikri ele alan Occam, papanın umumiyetle haiz olduğu yani «regulariter» vazife icabı malik olduğu kudret ile causaliter olarak yani zaruret halinde haiz olacağı kudret ve salâhiyeti birbirinden ayırd ediyor; bu tefrik onun için esastır.

Papa, sabit olduğu veçhile, tam bir salâhiyete (plenitudo potestatis) ne cismanî sahada ne de ruhanî sahada maliktir (9). Bazı papalar ruhanî salâhiyetlerinin hudutlarını tecavüz etmişlerdir. Herkes başpapas, imparator, kral, prens, herhangi bir lâyük, papalar ve onların işledikleri kabahatler hakkında hüküm verebilir ve vermelidirler ve herkes kendine göre, bütün kuvveti ile onlara karşı koymalıdır.

(quod si in iudicio errarevit (summus pontifex) sapientes, uno quicumque errare cognoverent resistere obligatur pro loco et tempore et aliis circumstantiis et quantum licet unicuique pro gradu suo et statu quo).

C — Occam'ın kıymet ve tesiri

Occam'ın devlet ve kilise hakkındaki nazariyesi, fikrimize göre, henüz (1939) hususî ve esaslı bir tetkik mevzuu olmamıştır. Paul de Lagarde bir etüd hazırladığını haber veriyor.

M. O. Martin'e göre, *Dialogus* muasırlara yalnız hemen hemen bitmez tükenmez bir menba temin etmekle kalmamış; aynı zamanda içinde, ortaçağın ruhanî ve cismanî iktidarlar arasındaki münasebetlere ve âmme hukukunun esaslı bir noktasına müteallik doktrinlerin leh ve aleyhine serd olunan bütün **biblik, patristik, kano-**

(9) Occam birbiri ardınca, ruhanî ve lâyük salâhiyetlerin aynı şahısta birleşip birleşemeyeceğini iddia eden fikirlerin lehinde mevcut olan delilleri zikrediyor. Bu meselenin teferruatı için Janet'nin mezkûr kitabının 449 uncu sahifesine ve Occam'ın her iki salâhiyetin ayrılmasını terviç eden tefsiri hakkında vardığı hükümlere bakınız.

nik ve akli delilleri, tasnif edilmiş ve birbirine göre sıralanmış olarak ihtiva eden metodik bir fihrist temin etmiştir. (10).

Fakat Occam'ın meziyetleri, zamanının fikirleri hakkındaki bu geniş malûmata inhisar etmemelidir (11). İmparatorluk hakkında yapılan kalem münakaşalarında Occam şayani dikkat bir mevki işgal etmekte ve bilhassa M. de Padoue'den sonra ve Wyclyff'den evvel gelmektedir.

Asıl bilinmesi lâzım gelen şey, zekâsını hürriyetin müdafaa-sına hasretmiş olmasıdır; onunla, kuru bir münakaşa teferruatının fevkine çıkılır, zira, o, en kapalı farzolunan sahalara münakaşayı ithal etme hakkını açıkça iddia ve talep etmiştir; papalığın, müesse-se olmak itibarile, bütün diğer müesseseler gibi tenkide mevzu teşkil edebileceğini ve onu bilmemenin bir tehlike olacağını kabul ettirmiştir. Bu bakımdan Occam, Marsile de Padoue ile beraber, orta çağın büyük münekkidi: Münakaşası imkânsız bir şekilde

(10) Dr. Nihat Erim, Paris Hukuk fakültesinde müdafaa ettiği ve «Hukukî pozitivism ve devletler hukuku» (1939) başlıklı tezinin III üncü faslında, ilk denemeleri orta çağda yapılan içtimal mukavele nazariyesini tetkikten geçiriyor, bundan, o zaman hâkim olan cereyanın aksine, bir pozitivism şekli istintaç ediyor. Bay Erim, bu temayülün mümasilî olarak Dante, M. de Padoue, Occam, Duns Scot ve Reform hareketini zikrediyor.

Biz burada, kısaca, müellifin, geniş ve ihatalı pozitivism taslağında, umumiyetle müdafaa olunan temayüllere bağlılığımızı ifade etmek istiyoruz. Bize göre, en iyi izah olunan doktrinler muasır temayüller olmuştur.

Bununla beraber aziz ve mümtaz eski talebemiz, dostça bir itab ve ufak bir tenkitte bulunmamıza müsaade etsin. İtab, eserinin şu veya bu tarafında veya bibliğrafya kısmında, güzel etüdünün meselelerini alâ-kadar eden hususlara tedrisatında yer veren fakültemizden çıktığını ve ilk fikrî teşekkülünü oradan aldığını kaydetmemiş olmasındandır. III üc-cü faslın tenkidine gelince, bu, fikrimizce Reformun orta çağa bağlı ol-maması noktasına müteveccihdir; Reform, bilâkis orta çağın inkârıdır; e, yeni zamanların hukuk ve devlet nazariyelerinin başlangıcıdır. Şunu ilâve edelim ki, XV inci asırda, halk hâkimiyetinin en tipik müdafii Ni-colas de Cusa gibi *conciliaire* hareket taraftarlarının ortaya attıkları nazariyeler, çok sarîh voluntarisme formülleri arzettekendirler; bu na-zariyeler III üncü faslında pekâlâ yer alabilirdi.

(11) Figgis, *Studies of political thought from Gerson to Grotius*. 1931 adlı eserinde Occam'ın eserini şöyle hulâsa ediyor: «In this Work (Dilo-gus) the author sets the authority of the civil power very high, denounces the political claims of ecclesiasticism, asserts the supremacy of natural law, and the need of limitations to monarchical authority (P. 26).

tesbit ettiği şey, ne kadar eski olursa olsun, (ister imparatorluk, ister krallık, ister papalık) hiç bir kuvvetin hudutsuz ve müstebit bir iktidara sahip olamayacağıdır. İşte bütün meşruti rejimlerin esası bu tahditte mündemiçtir

Diğer taraftan: (ve şüphesiz bize görüldüğü gibi ona tezatlı gelmiyordu) Occam bir tahdit arzusu ile kat'i bir şekilde, emperyalist, anti-curialist görünüyor, şu manada ki «vahdet hükümetin ruhudur» prensibi, ayrı ayrı hakkı kaza ve kanunlara sebebiyet veren iki müstakil kuvvet mevcut olduğu takdirde, ortadan kalkmış demektir; bu fikir, Dante, M. de Padoue ve Occam'da müşterekti. Occam'ın eserinin büyük bir kısmına şu başlık daha uygun düşerdi:

«Muhtelit bir mutlakiyet anarşisi» (Figgs)

Occam'da hâkimiyet nazariyesinin belli başlı unsurları görünmektedir. Hâkimiyetin gayrı kabili devr ve ferağ oluşu, papa aleyhtarlarının meselidir. Occam'ın ileri sürdüğü (imparatorluk, papalık tarafından tesis olunmadığına göre, ona tâbi değildir) iddiası ile, Constantin'in papaya yaptığı hibenin kanunî bir kuvveti olmadığı, çünkü imparatorun imparatorluğu ortadan kaldıramıyacağı iddiası, âmme hukukunda yeni bir mefhumun bu veçhesini teyit etmektedir.

Bununla, İngiliz müellifi hâkimiyetin gayrı kabili devir ve ferağ olduğunu, tecezziye uğrayamayacağını beyan ediyor. (Romanum imperium non potest minimi, nec dividi saltem absque consensu tacita vel expresse committatis mortalium).

Occam'ın siyasi doktrinlerinin tesirlerinin büyük olduğuna hayret etmemelidir. Laurent'e göre «Occam'ın yazıları muasırları üzerinde büyük bir akis yapmıştır. İstikbal onu hemen hemen unutmuş ve hayranlığını ancak onun fikirlerini istismar eden adsız bir muharrir saklamıştır. Gallican'lar «meyva bahçesi rüyası» ndan iftihar duymaktadırlar; ona, hürriyetleri tesbit eden vesikalar arasında yer vermişlerdir; onu bir altın kitap payesine çıkarıyorlar; bu bakımından, Occam'ın muhaverelerinin tafsilinden ve ekseriya tercüme ve tefsirinden başka bir şey değildir. (12). Dempf'in, çok haklı

(12) Laurent'nin eseri, 2 inci tabı, sahife 302. Bu eserin muharririni tesbit hususunda bir çok mütalâalar ortaya atılmıştır; Coville'e göre, eserin müellifi Edward of Tremangon'dur; diğerlerine göre, bu eser, Disputatio inter clericum et milli tem ve Rex pacificus'ten istifade etmiş olan ve Fransa Kralı V inci Charles'ın sarayına mensup meçhul bir muasirine aittir. Bu şüphesiz halli imkânsız bir noktadır. Her halde,

olarak tebarüz ettirdiğine göre «bütün conciliaire hareket asrında (yani bilhassa Bâle ve Constance Konsilleri) ve siyasî reformda söylenen hiç bir fikir yoktur ki onun tarafından hazırlanmış olmasın». Filhakika, papalığın gayri ruhanî iktidarına karşı yaptığı tecavüzler, bir reform davasına başlangıçtır. Bu fikirlerin silsilesinde, son olarak göstermek istediğimiz gibi, nazarı dikkati celbeden husus, şüphesiz Occam'dan sonra, conciliaire hareketin mübeşşirlerinin ve bu meyanda Niehm, d'Ailly, Gerson gibi müelliflerin, birinci derecede ehemmiyetli olan meselelerin halledilmesi lâzım gelen bir devirde, meriyet mevkiinde bulunan pozitif teşkilât hukukunun önceden tesbit etmediği bir hal çaresine ihtiyaç gösteren istisnaî ahvalde, ruhanî meclislerin (concile) içtimainı haklı göstermek için, Aristot'nun Epikeia (nisfet) mefhumunu istimal etmiş olmalarıdır.

Occam'ın, Suarez üzerindeki tesiri münakaşa mevzuu olmuştur. M. Mayeu (13) Thomas d'Aquin ve Occam'daki kanun mefhumlarını birbirine karşı koyuyor. Birincisine göre, kanun, objektif bir hukuk sistemine yol açan bir zekâ fiilidir. (Solution intellectualiste); bu anlayış, Duguît gibi bir çok filozof hukukşinaslar nezdinde büyük bir revaç bulmuştur. İkinciye göre, bir irade fiilidir ve bu hal tarzı, idare ederlerde, mutlakiyeti doğuran kanunun subjektivist mefhumunun ve devletlerde mevcut olan egoist hâkmiyet mefhumunun tasavvuruna müsaittir. Suarez'in, büyük bir kıymet vermek suretile Occam'ın subjektivist sistemini devam ettirdiği ileri sürülmüştür (14). Bununla beraber, M. R. Larousse'a göre «Th. d'Aquin'in nazariyelerini, muayyen bir ölçüde, Occam'inkilerle uzlaştırmak suretile tamamlamak teşebbüsünden ibaret olan Suarezisme'in eclectic bir vasfına maliktir.» Suarez'in *De legibus*'undaki voluntarisme, siyasî nazariyelere ancak mahdut bir takım noktalarda temas ediyor. Suarez'de subjektivisme rüseyim halinde kalmıştır. Modern site mefhumlarını müjdelemesi bakımından, Suarez Occam'a, Thomas'tan daha az yakındır. Böylece Occam'ın Suarez üzerinde bariz bir tesiri gözükmemektedir. (Mebadi var)

Ord. Prof. Dr. Ch. Crozat

Tercüme : H. T. ; V. Günyol

Coville, «Meyva bahçesi rüyası» nı, orta çağın ikinci yarısında Fransada yazılmış olan hukuku âmme eserlerinin en mühim ve en meşhuru olarak kabul ediyor.

(13) *Mayeu* (Suarez felsefesi, 1921).

(14) *H. Beuve - Mery*: Victoriaya göre siyasî iktidar nazariyesi 1928. *Delos*: Beynelmillel sosyete ve âmme hukuku prensipleri, 1929.

BIBLIOGRAPHIE

Eserleri:

Dialogus. ed. Goldast: Monarchia sancti Romani Imperii Vol. II. ed. 1614.
Vol. III. ed. 1621.

Octo Questiones. ed. Goldast: Monarchia sancti Romani Imperii. Vol. II. ed.
1614. Vol. III. ed. 1621.

De Imperatorum et Pontificum potestate

in Scholz: Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften am der
Zeit Ludwigs des Bayern 2 Vol. 1911-1913.

The De Imperatorum et Pontificum Potestate of William of Ockham ed. by
Kenett Brampton. Oxford 1st ed. 1927; 2e ed. 1931.

Breviloquium de potestate Papae ed. critique par L. Baudry, Paris, 1937.

Occam'a ait tetkikler:

Franck (Ad.) : Réformateurs et publicistes de l'Europe. Moyen-Âge et
Renaissance, 1854, p. 153 sv.

Gierke (O. v.) : Les théories politiques du Moyen-Âge. Trad. fran-
çaise par de Pange, p. 204-206.

De Wulff (M.) : Histoire de la philosophie médiévale. 5e ed. Louvain,
1924.

Janet (P.) : Histoire de la science politique dans ses rapports avec
la morale. 5e ed. t. I. p. 445 sv.

Carlyle : Médiéval Political Theories in the West. London,
t. VI. 1936.

Dempf : Sacrum Imperium, München und Berlin. 1929.

Abbagnano (N.) : Guilhelmo d'Ockham. Lanciano, 1931.

Battaglia : La filosofia politica medioevale. 1934.

De Lagarde : Marsile de Padoue et G. d'Ockham (Revue des Sci-
ences religieuses t. XVII. 1937).